

DEMOKRAT PARTİ DÖNEMİNDE ERMENİ CEMAATİNİN İKTİDARA YAKLAŞIMI: PATRİK KAREKİN HAÇADURYAN'IN BAŞBAKAN ADNAN MENDERES'E ARZUHALLERİ (1951-1960)

Feyza KURNAZ ŞAHİN*

Özet

Cumhuriyet döneminde Türkiye'de yaşayan Ermeni vatandaşlar diğer azınlıklar gibi devletle olan ilişkilerini Lozan Antlaşması çerçevesinde sürdürmüşlerdir. Ermeni cemaati, Tek Parti döneminde iktidara karşı daha mesafeli bir tavır içerisinde olmuştur. Ancak II. Dünya Savaşı'nın sona ermesiyle dünyada ve Türkiye'de hissedilen demokratikleşme süreci, azınlık haklarını da olumlu yönde etkilemiştir. Özellikle Demokrat Parti'nin iktidara gelmesi ile Ermeniler sorunlarını Hükümet nezdinde daha rahat ifade etmeye başlamış, bu durum Ermeni cemaatinin DP'ye olan sempatisini artırmıştır.

Araştırmanın odak noktasını Ermeni Patriği Karekin Haçaduryan'ın Ermeni cemaatinin sorunlarına çözüm bulmak için yaptığı çalışmalar oluşturmaktadır. Bu kapsamda Haçaduryan'ın Başbakan Adnan Menderes'e göndermiş olduğu arzuhaller, Ermeni cemaatinin taleplerini gündeme taşımış ve bu istekler en üst noktada karşılık bulmuştur. Özellikle kilise ve vakıflarla ilgili meseleler ve bununla bağlantılı diğer sorunların halledilmesinde Haçaduryan'ın mektuplarının büyük bir payı olduğunu söylemek mümkündür.

Çalışmanın amacı, DP döneminde Patrik olarak seçilen Karekin Haçaduryan'ın Başbakan Adnan Menderes'e gönderdiği arzuhaller dikkate alınarak Ermeni cemaati ile iktidar arasındaki ilişkilerin boyutunu irdelemektir. Bu meyanda Haçaduryan'ın ilişkileri normalleştirme çabası ve Ermeni cemaatinin birikmiş sorunlarını dile getirmesi, buna karşılık Başbakan Adnan Menderes'in bu sorunları çözmeye yönelik iradesi de değerlendirilmiştir. İncelenen dönemde gündemde olan sorunlara çözüm arayışları günümüzde devam etmekte olan azınlık hakları ile ilgili tartışmalara ışık tutacaktır.

Araştırma Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi belgeleri, resmi yayınlar ve dönemin gazeteleri dikkate alınarak hazırlanmıştır.

Anahtar Kelimeler

Demokrat Parti, Başbakan Adnan Menderes, Ermeni Patrikhanesi, Patrik Karekin Haçaduryan, Ermeni Cemaati

* Dr. Afyon Kocatepe Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Bölüm Başkanlığı Öğretim Elemanı.
Afyonkarahisar/Türkiye. fsahin@aku.edu.tr

THE APPROACH OF ARMENIAN MINORITY TOWARDS THE GOVERNMENT: PATRIARCH KAREKIN HAÇADURYAN'S PETITIONS TO PRIME MINISTER ADNAN MENDERES (1951-1960)

Abstract

During the Republic period, Armenian citizens living in Turkey maintained their relations with the state within the scope of Lausanne Treaty like other minority groups. Armenian minority had more distant attitudes towards the government during the single-party period. However, the democratization process which was felt with the end of The Second World War both in the world and in Turkey also influenced the rights of minority groups positively. Armenians began to express their problems more comfortably to the government especially with the Democrat Party's acceding to power and this situation increased the sympathy of Armenian minority towards the Democrat Party.

The main focus of this study is comprised of the Armenian Patriarch Karekin Haçaduryan's attempts to find solutions for the problems of Armenian minority. Within this scope, the petitions sent by Haçaduryan to the Prime Minister Adnan Menderes put the demands of Armenian minority into words and all these demands were met at the highest level. It can also be said that Haçaduryan's letters played an important role especially in the solution of the issues on churches and charitable foundations and other problems related to them.

This study examines the relations between the Armenian minority and the government considering the petitions sent by Karekin Haçaduryan, who was selected as the patriarch in the Democrat Party period, to the Prime Minister Adnan Menderes. In this aspect, the Prime Minister Adnan Menderes's decisions to solve the problems in return to Haçaduryan's attempts to normalize the relations, and his putting all problems of Armenian minority into words are evaluated. Solution seeking attempts for the problems during the mentioned period will shed light on the discussions related to minority rights which are going on today.

This study has been prepared based on the documents of The Republic Archive of The Prime Ministry, formal publications and newspapers of the related period.

Key Words

Democrat Party, Prime Minister Adnan Menderes, Armenian Patriarchate, Patriarch Karekin Haçaduryan, Armenian Minority

GİRİŞ

Türkiye’de, 1923 yılında Cumhuriyetin ilan edilmesi yeni bir dönemi başlatmıştır. Bu gelişme ile birlikte vatandaşlık temeline dayanan yeni bir sistem oluşturulmuştur. Milli ve laik bir devlet sisteminin benimsenmesi ile azınlıkların dinî ihtiyaçları, laik devlet sistemi içinde şekillenmiştir. Cumhuriyet döneminde azınlık haklarının düzenlenmesinde Lozan Antlaşması temel teşkil etmiş, Ermeni yurttaşlar da devletle olan ilişkilerini bu kapsamda yürütmüşlerdir.

Lozan Anlaşmasına göre, gayrimüslim azınlık hakları, mütekebbiliyet yani karşılıklılık esasına dayandırılmıştır¹. Yani Türkiye’de bulunan gayrimüslim azınlıklara, diğer devletlerde bulunan Müslümanlara verilen hakların aynısı tanınacaktır. Buna göre, azınlıklara dolaşım ve göç etme özgürlüğü (madde 38/3), Müslümanların yararlandığı medeni ve siyasi haklardan yararlanma (madde 39/1) hakkı verilmiştir. Giderlerini ödemek şartıyla her türlü hayır kurumu, dinî ve sosyal kurumlar, her türlü okul ve benzeri eğitim ve öğretim kurumları açmak, yönetmek ve denetlemek, bu kurumlarda kendi dillerini kullanmak ve dinî ayinlerini yapmak hususunda eşit haklara sahip olacaklardır (madde 40). Keza, ikamet ettikleri il ve ilçelerde, ana dillerinde öğrenim yapabilmeleri için, çeşitli bütçelerden (devlet, belediye vd.) hakkaniyete uygun pay alma hakkına sahiptirler (madde 41/1-2). Bununla birlikte aile ve kişi statüsü konusunda gelenek ve göreneklerine saygı (madde 42/1) duyulacak, inançlarına aykırı davranışta bulunmaya zorlanmayacaklardır (madde 43)².

Cumhuriyetin ilan edilmesinden sonra azınlıklar, iktidar ile belirli bir ilişki biçimi geliştirmişlerdir. Ermeniler de Cumhuriyetin ilk yıllarından itibaren gerek Mustafa Kemal Atatürk’e ve gerekse Cumhuriyeti kuran kadroların da içinde görev yaptığı Cumhuriyet Halk Fırkası’na karşı yakın bir tutum içerisinde hareket etmişlerdir. Bu dönemde Ermenilerin ve diğer azınlıkların, Türkiye’nin siyasi hayatında yer aldıkları, gerek sosyal ve gerekse kültürel hayatta önemli roller oynadıkları ifade edilmelidir³.

Lozan’da azınlıklara tanınan haklar yanında süreç içerisinde Türkiye’nin hukuki olarak yaptığı düzenlemeler, gayrimüslim vatandaşların sisteme dâhil olmasını kolaylaştırdı. Özellikle Medeni Kanun’un kabulü bu açıdan önemlidir. Zira, gayrimüslim vatandaşlar Lozan Antlaşması ile ken-

¹ Eyüp Kaptan, *Lozan Konferansı’nda Azınlıklar Sorunu*, Harp Akademileri Basımevi, İstanbul 2002, s. 107-119; ayrıca bkz. Esat Uras, *Tarihte Ermeniler ve Ermeni Meselesi*, Belge Yayınları, Genişletilmiş 2. Baskı, İstanbul 1987, s. 712, 740.

² *Lozan Barış Konferansı Tutanaklar-Belgeler*, İkinci Takım, C. II, Çev. Seha L.Meray, 3. Baskı, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2001, s. 11-12; İlker Hasan Duman, “Azınlık Hakları ve Lozan Anlaşması”, *Türkiye Barolar Birliği Dergisi*, S. 57, 2005, s. 308-309.

³ Cafer Ulu, *Türkiye Cumhuriyeti’nde Ermeniler*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayını, Ankara 2012, s. 143.

dilerine tanınan aile hukuku ve şahsi haklar yerine, daha avantajlı gördükleri Medeni Kanunun bu alanda tanıdığı hakları tercih etmişlerdir⁴.

Bu süreçte önce Yahudiler, ardından Ermeniler ve Rumlar kendi cemaatleri ile yaptıkları toplantılar sonucunda Lozan Antlaşması'nın 42. Maddesinin birinci ve ikinci fıkrasında yer alan aile hukuku ve şahsi hukuk esaslarının kendilerine tanınan haklardan⁵ feragat ettiler. Bu anlamda Yahudiler 15 Eylül 1925'de, Ermeniler 17 Ekim 1925'de ve Rumlar 27 Kasım 1925'de kararlarını hükümete bildirdiler. Bu gelişmenin arka planı hakkında çeşitli yorumlar yapılmakta ve gayrimüslimlerin çeşitli baskılar sonucu böyle bir karar aldıkları ifade edilmektedir. Ancak kaynaklara göre, Türkiye'deki azınlıklar, Lozan'da kendilerine tanınan aile ve şahsi hukuk kaidelerini esas almaları durumunda, Medeni Kanunun nimetlerinden yararlanma imkânına sahip olamayacaklardı⁶.

Azınlıkların Medeni Kanun'un aile hukuku ve şahsi hukukla ilgili esaslarını kabul etmeleri ile birlikte kendi dinî kurumlarının bu alanda yetkileri ortadan kalkmıştır. Bu meyanda Ermeni Patrikhanesi de bu yetkilerini devretmiştir. Medeni Kanun'un kabulü din adamları da dâhil tüm Ermeniler arasında memnuniyetle karşılanmış, Ermeni rahipler de Medeni Kanuna tâbi olmak istediklerini ifade etmişlerdir⁷.

Öte yandan Cumhuriyet döneminde toplumsal alanda yapılan bazı düzenlemeler Ermeni cemaatini memnun etmiştir⁸. Örneğin 1934 yılında çıkarılan "Bazı kisvelerin giyilmeyeceğine dair kanun"⁹, "Efendi, Bey, Paşa" gibi lakap ve unvanların kullanımının yasaklanması¹⁰ gibi gelişmeler ayrımcılığın ortadan kalkmasına yöneliktir. Dolayısıyla gayrimüslim vatandaşlar tarafından son derece olumlu karşılanmıştır.

Ancak Cumhuriyet dönemine ve inkılâpları kısa sürede uyum sağlayan Ermeniler, Tek Parti döneminde gerçekleştirilen bazı uygulamalardan ise rahatsızlık duymuşlardır. Zira, CHP'nin Türk milliyetçiliği eksenli bazı politikaları Ermeni cemaati ve dinî liderleri tarafından kendilerine yönelik bir tavır olarak algılanmıştır. Bunun yanında 1930'lar veya II. Dünya Savaşı

⁴ Bkz. M. Çağatay Okutan, *Tek Parti Döneminde Azınlık Politikaları*, 2. Baskı, İstanbul Bilgi Üniv. Yay., İstanbul 2009, s. 123-124.

⁵ *Lozan Barış Konferansı*, s. 12.

⁶ Mim Kemal Öke, *Yüzyılın Kan Davası Ermeni Sorunu 1914-1923*, 5. Baskı, Aksoy Yayıncılık, İstanbul 2011, s. 281-282; keza bkz. Ulu, age., s. 145; Nazif Öztürk, *Azınlık Vakıfları*, Altınküre Yayınları, Ankara, 2003, s. 131; Mustafa Çağatay, "Geçmişten Günümüze Azınlık Vakıflarının Mal Edinmeleri Sorunu", *Türkiye Barolar Birliği Dergisi*, S. 96, 2011, s. 102-103.

⁷ "Ruhani Kıyafetlerde Tarihe Karşı", *Cumhuriyet*, 13 Haziran 1935, s. 1, 5.

⁸ Okutan, age., s. 114-115.

⁹ 13.12.1934 tarih ve 2596 numaralı "Bazı kisvelerin giyilmeyeceğine dair kanun", hakkında bkz. *T.C. Resmî Gazete*, 13 Kânunuevvel 1934, S. 2879, 4527; Kanunun ruhanilere yönelik uygulaması hakkında bkz. BCA, nr. 30.18.1.2/113.38.4; BCA, nr. 30.18.1.2/124.93.3; BCA, nr. 30.18.1.2/132.45.11.

¹⁰ 29.11.1934 tarih ve 2590 numaralı "Efendi, Bey, Paşa gibi lâkab ve unvanların kaldırıldığına dair kanun", hakkında bkz. *T.C. Resmî Gazete*, 29 Teşrinisani 1934, S. 2867, s. 4501.

yıllarında yaşanan buhran nedeniyle ortaya çıkan sorunlar, azınlıklıkları da olumsuz etkilemiştir¹¹. Genel sorunlar dışında “Türkleştirme” olarak değerlendirilen uygulamalar¹², Ermenilere yönelik eskiden beri devam eden güvensizlik, azınlık vakıfları konusu, Ermeni çocukların eğitimi meselesi, “Yirmi Kura askerlik” meselesi¹³, “Varlık Vergisi” uygulaması¹⁴ ve ülke içindeki dolaşım kısıtlaması gibi konular, Ermenilerin rahatsızlık duydukları hususların başında gelmektedir. Bunların yanında siyasette yeterince yer alamama, nüfuslarının azalması da önemli bir etken olmuştur. Ermeni cemaati yaşanan bu sorunlardan CHP’yi sorumlu tutmuş, diğer gayrimüslim azınlıklarda olduğu gibi partiden uzaklaşmalarına zemin hazırlamıştır¹⁵.

II. Dünya Savaşı’ndan sonra dünyada değişen konjonktür, Türkiye’deki iç siyasi gelişmeleri de etkilemiştir. Ülkede yaşanan demokratikleşme süreci ve DP’nin azınlık politikaları, Ermenilerin iktidar ile ilişkilerini olumlu yönde etkilemiştir. Bu dönemde Ermeniler, ülkede oluşan demokratik ortamın da etkisiyle liberal ekonomiyi büyük bir fırsat ve avantaja dönüştürmüşlerdir¹⁶. Öte yandan Türkiye’nin ABD ile ilişkilerini yoğunlaştırması ve NATO’ya üye olması Türkiye’deki azınlık politikalarının belirlenmesinde etkili olmuştur. Demokrat Parti bu dönemde gayrimüslimlerin yaşadığı sorunlara eğilmiş ve bu sorunları çözmeye iradesini göstermiştir. Bu nedenle Ermeniler, DP’ye karşı büyük bir teveccüh göstermişlerdir. Araştırma konusunu oluşturan Patrik Karekin Haçaduryan dönemi tam olarak DP’nin iktidar olduğu sürece denk gelmektedir. Bu dönemde göze çarpan en önemli sorunlar ise patrik seçimi ve azınlık vakıflarının gelirlerinin kullanımı ile ilgili meselelerdir.

A) PATRİK SEÇİMİ MESELESİ VE HÜKÜMETİN YAKLAŞIMI

Demokrat Parti iktidara geldiğinde Ermeni Patrikhanesinde Patrik Vekili olarak Kevork Arslanyan (1944-1951) görev yapmakta idi¹⁷. Ancak patrikhane ve patrik seçimi ile ilgili bazı problemler söz konusu idi. Mevcut Patrik Vekili Kevork Arslanyan’ın uzun süre patrik vekilliği yapması, cemaat içerisindeki bazı gruplarda rahatsızlık yaratmıştır. Arslanyan’ın patrik vekilliğine muhalif olanlar, “Türk Ermenileri İdare Heyeti” adı altında bir teşkilatlanma gerçekleştirmişlerdir. Bunun üzerine Arslanyan, kendisine mu-

¹¹ Ulu, age., s. 231.

¹² Okutan, age., s. 108.

¹³ Okutan, age., s. 136.

¹⁴ Varlık Vergisi hakkında geniş bilgi için bkz. Osman Akandere, *Millî Şef Dönemi: Çok Partili Hayata Geçişte Rol Oynayan İç ve Dış Tesirler*, İz yayıncılık, İstanbul 1998, s. 173, 181.

¹⁵ Ulu, age., s. 231-233.

¹⁶ Fatih Akın, *Türkiye’de Azınlık Politikaları: (6/7 Eylül 1955 Olayları)*, Kum Saati Yayınları, İstanbul 2011, s. 118.

¹⁷ Mustafa Emil Elöve, “Türkiyede Din İmtiyazları”, *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, C. 11, S. 1-2, 1954, s. 190 vd.

halif olan heyetin çabasını engellemek için Hükümete başvurmuştur. Başvuruda “*Türk Ermenileri İdare Heyeti*” adını taşıyan teşkilatlanmanın hukuki varlığının bulunmadığını, taşımış olduğu mührün geçersiz olduğunu belirterek, mührü el konulmasını istemiştir. Arslanyan’ın başvurusu üzerine Hükümet durumu değerlendirmiş ve azınlıklarla ilgili kanunlara göre, Ermeni cemaati arasındaki patrik seçimi ve benzeri hususlara Hükümet müdahalesinin mümkün olamayacağı, ancak asayişli ilgilendiren bir mesele olması halinde müdahale edilebileceğinin altı çizilmiştir. Keza patrik seçimleri usulünü düzenlemek için Meclise bir kanun sevk edildiği bildirilerek, yasa çıkıncaya kadar bir şey yapılmayacağı hatırlatılmıştır¹⁸.

Ancak öyle anlaşılıyor ki, Hükümet meselenin içinden çıkılmaz bir hale gelmesini de istememektedir. Bu amaçla, İçişleri Bakanlığı’nun 11.8.1950 tarihli yazısı ve Bakanlar Kurulunun 19.9.1950 tarih ve 11824 sayılı kararı ile bir düzenleme yapılmıştır. Buna göre “*münhal bulunan İstanbul Ermeni Patrikliği için yapılacak seçimin, yeni bir kanun ve tüzüğün çıkmasına kadar, bir defaya mahsus olmak ve geleceğe ait hiç bir hukuki hüküm ifade etmemek kayıt ve şartıyla, [patrik seçiminin] aralarından seçecekleri bir seçim heyeti vasıtasıyla yapılması*” uygun bulunmuş, karar Cumhurbaşkanı Celal Bayar tarafından da onaylanmıştır¹⁹.

Patrik seçimi ile ilgili talimatname çalışmalarının basına da yansıdığı görülmektedir. Örneğin İstanbul Valisinin 15 Ekim 1950 tarihinde gerçekleştirdiği Ankara ziyareti sırasında, patrik seçimi için bir karar çıktığını, bu karar çerçevesinde seçimin esaslarını tespit etmek için bir talimatname hazırlandığını ve bu talimatnamenin Bakanlığa gönderildiğini dile getirmiştir²⁰. Bilahare Valinin 18 Ekim 1950 tarihinde yaptığı açıklamada, patrik seçimi ile ilgili talimatnamenin onaylandığı kamuoyuna duyurulmuştur²¹.

20 Ekim 1950 tarihinde basında yer alan haberlerde ise, patrik seçimini düzenleyen talimatnamenin anayasaya ve Lozan Antlaşması’na uygun bir şekilde yapıldığı ifade edilmiştir. Kamuoyunu uzun süre meşgul eden ve çeşitli ihtilaflara yol açan Ermeni Patrikliği seçiminin nihayet bir çözüme ulaştığı, patriği tayin edecek komisyonun ise 4.6.1949 tarih ve 5404 sayılı Vakıflar Kanununa göre oluşturulacağı duyurulmuştur. Bu esaslara göre 31 Ekim 1950’de komisyon seçimi, ardından 9 Kasım 1950 tarihinde de patrik seçiminin yapılacağı hatırlatılmıştır²².

¹⁸ BCA, nr. 30.10.0.0/109.723.12, s. 2-3; “40 Bin Köy, 640 Belediyede Yapılacak Olan Seçimler”, *Milliyet*, 11.07.1950, s. 2.

¹⁹ BCA, nr. 30.18.1.2/123.72.1; Bu konuda geniş bilgi için bkz. Elöve, agm., s. 189.

²⁰ “Vali Ankaraya Dün Gitti”, *Milliyet*, 15.10.1950, s. 2.

²¹ “Valinin Ankarada Yaptığı Temaslar”, *Milliyet*, 18.10.1950, s. 2.

²² “Ermeni Patriği Meselesi Hallediliyor”, *Milliyet*, 20.10.1950, s. 2.

Uzun süre vekaleten yürütülen patrikliğın, asaleten seçiminde Ermeni cemaatinin ciddi bir takım sorunlar yaşadığı ifade edilmelidir²³. Patrik vekili Arslanyan, bu durumdan rahatsızlığını dile getirmek için 28 Ekim 1950 tarihinde Cumhurbaşkanını Celal Bayar ile bir görüşme yapmış ve seçim süreci ile ilgili sorunları aktarmıştır²⁴.

Yapılan seçimlerin ardından 2 Aralık 1950 tarihinde İstanbul Ermeni Patrikliğine Karekin Haçaduryan²⁵ (1951-1961) seçilmiştir²⁶. Ancak patriklik seçimiyle ilgili tartışmalar uzun süre devam etmiştir²⁷. Yaşanan tüm itiraz ve tartışmalardan sonra Haçaduryan'ın mazbatasını 31 Aralık 1950'de İçişleri Bakanlığı tarafından onaylanmış, Arslanyan'ın görevinin sona erdiği kendisine tebliğ edilmiştir²⁸.

Türkiye Ermenileri Delegeler Meclisinin büyük çoğunluğu ile patrik seçilen Karekin Haçaduryan, 16 Mart 1951'de görevine başlamıştır²⁹. 23 yıl boyunca yurtdışında yaşayan ve seçim sırasında dahi Arjantin'de bulunan 11 Mart 1951'de Türkiye'ye dönen Patrik Haçaduryan³⁰, 14 Mart 1951'de İstanbul Valisi ve Belediye Başkanı Prof.Dr. Fahrettin Kerim Gökay'ı ziyaret etmiştir³¹. 16 Mart 1951'de ise 112. Ermeni Patriği olarak görevine başlamıştır. 4 Nisan 1951'de Cumhurbaşkanını Celal Bayar'ı ve diğer hükümet üyelerini ziyaret etmek üzere Ankara'ya gitmiş, bir kaç gün Ankara'da temaslarda bulunmuştur³². Keza 7 Nisan 1951 tarihinde kendisinin patriklik görevine başlaması vesilesi ile Başbakan Adnan Menderes'e iyi dilek ve teşekkürlerini bildirmek üzere bir telgraf çekmiştir³³.

Ermeni patrikliği görevine seçilen Haçaduryan'ın görev yaptığı dönemde Başbakan Adnan Menderes ile yakın ilişki içerisinde olmaya çalıştığı belgelerden anlaşılmaktadır. Haçaduryan, her vesile ile Başbakan Adnan Menderes'e iyi dilek ve temennilerini iletmiş, Başbakan ile yüz yüze görüşme taleplerini sık sık dile getirmiştir. Bu randevu talepleri zaman ve şartlar

²³ "Ermeni Ruhaneleri Arasında İhtilafa Vali El Koydu", *Milliyet*, 08.08.1950, s. 2; "Ermeni Patriği Seçimi", *Milliyet*, 12.10.1950, s. 2; "Patrik Seçimi Karamamesine İtiraz Edenler", *Milliyet*, 26.10.1950, s. 5; "Patrik Seçimi Yüzünden Çıkan İhtilaf", *Milliyet*, 27.10.1950, s. 2.

²⁴ "Ermeni Patrikliği Seçimi", *Milliyet*, 28.10.1950, s. 1, 5.

²⁵ Hayatı hakkında geniş bilgi için bkz. Vağarşag Seropyan, "Haçaduryan, Karekin", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, C. 3, Edt. Nuri Akbayar vd., Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı Ortak Yayını, İstanbul 1994, s. 483. Keza Ermenice yayınlanan diğer bir kaynak için bkz. H.C. Siruni, *Karekin Badriark Haçaduryan*, Aras Yayıncılık, İstanbul 2003, s.1 vd.

²⁶ BCA, nr. 30.18.1.2/124.93.3; "Ermeni Gregorian Patriği Dün Seçildi", *Milliyet*, 03.12.1950, s. 5; "Ermeni Patriği Seçildi", *Cumhuriyet*, 3.12.1950, s. 1, 3.

²⁷ "Ermeni Patriği Seçiminden Doğan İhtilaf", *Milliyet*, 05.12.1950, s. 2.

²⁸ "Ermeni Patriğinin Seçim Mazbatasını Tasdik Edildi", *Milliyet*, 31.12.1950, s. 2.

²⁹ Seropyan, a.g.m., s. 483; "Şehir Haberleri, Yeni Ermeni Patriği Dün And İçti", *Cumhuriyet*, 17.03.1951, s. 2.

³⁰ "Ermeni Patriği Dün Sabah Geldi", *Milliyet*, 12.03.1951, s. 1.

³¹ "Ermeni Patriği Valiyi Ziyaret Etti", *Milliyet*, 15.03.1951, s. 2.

³² "Kısa Şehir Haberleri", *Milliyet*, 04.04.1951, s. 2; "Ermeni Patriği Ankara'dan Hareket Etti", *Milliyet*, 07.04.1951, s. 5.

³³ BCA, nr. 30.1.0.0/18.101.4; "Ermeni Patriği Dün Törenle Andıçtı", *Milliyet*, 17.03.1951, s. 2.

el verdiği ölçüde olumlu karşılanmıştır. Örneğin Haçaduryan, 19 Aralık 1952'de Başbakan Menderes'i Ankara'da makamında ziyaret etmiştir³⁴.

Haçaduryan'ın, A.Menderes'e karşı derin bir saygısının olduğu mektuplarındaki ifadelerinden anlaşılmaktadır. Örneğin Patriğin, Başbakan A. Menderes'e gönderdiği 5.9.1953 tarihli mektup, "*Çok Muhterem Babamız ve Devlet Başkanımız*" ifadeleriyle başlamaktadır. Ardından "*kalbimde mutena bir yeri olan adil ve demokrat hükümete*", kendisi ve Ermeni vatandaşlarının sadakat ve minnet hislerini bizzat sunabilmek için en uygun zamanda davet beklediğini ifade etmiştir³⁵.

Haçaduryan'ın patrikliğinin ilerleyen dönemlerinde Ermeni cemaatinin problemlerine vakıf olmaya başladığı görülür. Bunu mektuplardan takip etmek mümkündür. Zira Haçaduryan'ın ilk atandığı dönemlerde Başbakan A. Menderes'e gönderdiği mektuplar ağırlıklı olarak bağlılık, iyi dilek ve temennilerden oluşmaktadır. İlerleyen süreçte gönderdiği mektuplarda ise Ermeni cemaatine yönelik bazı talepler yoğunluk kazanır.

B) PATRİK KAREKİN HAÇADURYAN'IN BAŞBAKAN ADNAN MENDERES'TEN TALEPLERİ

Bu dönemde Haçaduryan'ın dile getirdiği talepler arasında temel olarak Merkez İdare Heyeti Seçimi, kilise ve vakıflara ait çeşitli talepler ve ayrımcılığın önlenmesine dair bazı uygulamalar bulunmaktadır. Haçaduryan'ın, Başbakan A. Menderes'e göndermiş olduğu mektupların tamamında bu taleplerin sıklıkla tekrarlandığı rahatlıkla görülür. Mesela 27 Ağustos 1953'te Patrik Haçaduryan'ın, Başbakan Adnan Menderes'e gönderdiği ve bazı dilekleri ihtiva eden mektubunda, Başbakan'ı övücü sözlerin ardından Ermeni cemaatinin haklarının hukuki dayanaklarının olduğu, devletin işleyişiyle tezat teşkil etmediği, Başbakan'ın cemaatin isteklerine olumlu yaklaşacağına inandığını ifade etmiştir³⁶. Patrik Haçaduryan, isteklerini ifade ettikten sonra Ermeni cemaatinin kilise kurallarının, sadece dinî esaslar üzerine kurulduğunu, kilisenin siyasi hiçbir hedefinin olmadığını, siyaseti kendi alanı dışında gördüğünü ve bunun Hükümetin işi olduğunu özellikle belirtmiştir³⁷.

1.Merkez İdare Heyeti Seçimi İle İlgili Talepler

Haçaduryan'ın üzerinde önemle durduğu hususlardan birisi Merkez İdare Heyeti Seçimi olmuştur. Başbakan Menderes'e 27 Ağustos 1953'te yazdığı mektupta, iki dereceli seçim usulü ile bir Merkez İdare Heyeti se-

³⁴ "Başbakan, Ermeni Patriğini Kabul Etti", *Cumhuriyet*, 19.12.1952, s. 6.

³⁵ BCA, nr. 30.1.0.0/133.866.7, s. 3.

³⁶ BCA, nr. 30.1.0.0/133.866.7, s. 2.

³⁷ BCA, nr. 30.1.0.0/133.866.7, s. 2.

çilmesi için gerekli düzenlemelerin yapılmasını talep etmiştir. Bu İdare Heyeti, patrikhaneye bağlı bulunan bütün kiliseler ve hayır kurumlarının mütevellî heyetlerinin faaliyetlerini kontrol ve koordine etmek ve onların düzen ve intizam içerisinde çalışmalarını sağlamakla görevli olacaktır. Patriğin bu istekleri hükümet nezdinde karşılık bulmuştur. Talepler Başbakan Adnan Menderes'e iletilmiş, bilahare gönderilen yazıda Başbakan'ın, mesele nin çözüme ulaştırılmasıyla ilgili ivedilikle hareket edeceği Patrik Haçaduryan'a bildirmiştir. Başbakan, konunun çözüme ulaşması için İstanbul Valisine talimat vermiştir.

Haçaduryan, bu isteğine karşılık verilmesinden son derece memnun olmuştur. Durumdan hoşnutluğunu ifade etmek için kaleme aldığı mektubunda, Başbakan'ın talimatlarının, Ermeni cemaatinin beklentilerini karşılayacak içerikte olmasını umut ettiğini ifade etmiştir. Bu sorunun çözülmesi halinde patrik ve Ermeni vatandaşlarının Hükümete minnettar kalacağını belirtmiş, ayrıca sorunun kısa sürede halledileceğine dair sarsılmaz bir inancı olduğunu da dile getirmiştir³⁸. Keza Patrik Haçaduryan'ın çabaları ile 13 Mart 1954'te toplanan Delegeleler Meclisi, Merkez Mütevellî Heyeti'ni seçmiştir³⁹.

2.Vakıflar ve Kilise Gelirleri İlgili Talepler

Patrik Karekin Haçaduryan'ın üzerinde en çok durduğu hususlardan birisi vakıf mallarının gelirlerini kullanabilme meselesi idi. Esasen *"azınlık vakıfları"* meselesi yukarıda da ifade edildiği üzere Lozan Antlaşması'nda bir çözüme kavuşturulmuş ve teminat altına alınmıştır. Buna göre: anlaşmanın 42. maddesinin 3. fıkrasında *"Türkiye Cumhuriyeti gayrimüslim azınlıklara ait kiliselere, mezarlıklara ve öteki dinî müesseselere her türlü dinî korumayı sağlamayı yükümlenir. Aynı azınlıkların şimdiki halde Türkiye'de mevcut olan vakıflarına ve dinî ve hayrî müesseselerine her türlü kolaylıklar ve izinler sağlanacak ve Türkiye hükümeti yeni dinî ve hayrî müesseseler kurulması için bu çeşit özel müesseselere sağlanmış olan gerekli kolaylıklardan hiçbirini esirgemeyecektir"* ifadeleri yer almaktadır⁴⁰.

Bilahare Lozan Antlaşması'na uygun olarak 1935 yılında yürürlüğe giren 2762 sayılı Vakıflar Kanunu kapsamında⁴¹ 1936 yılında vakfiye yerine geçmek üzere taşınır ve taşınmaz mallar için beyanname verilmesi istenmiştir. Bu beyannamelerde gösterilen mallar, vakfın akarı, harcama yerleri ise

³⁸ BCA, nr. 30.1.0.0/133.866.7, s. 3.

³⁹ Seropyan, agm., s. 483.

⁴⁰ Lozan Barış Konferansı, s. 12; Ulu, age., s. 264-295.

⁴¹ 13.06.1935 tarih ve 2762 numaralı "Vakıflar Kanunu", için bkz. T.C. Resmî Gazete, 13 Haziran 1935, S. 3027, s. 5319-5322.

hayratı olarak kabul edilmiştir. Bu düzenlemedeki amaç sadece gayrimüslim vakıflarını değil tüm vakıfların denetimini sağlamaktı⁴².

Ancak Vakıflar Kanunu'nun birinci maddesi 28.6.1938 tarihinde değişikliğe uğradı. Yasa 14.7.1938 tarihinde resmi gazetede 3513 numara ile yayınlandı. "*Vakıflar Kanununun bazı maddelerinin tadiline dair kanun*" adını taşıyan düzenleme, vakıfların "*seçilmiş heyetler*" yerine "*mütevellileri tarafından*" yönetilmeleri esasına dayanmakta idi⁴³. Ancak yeni düzenlemedeki bu esas azınlıkların tepkisine neden oldu. Çünkü vakıfların müteveli heyeti tarafından yönetilmesi kilisenin elini zayıflatmakta idi.

Yapılan bu son düzenlemeye göre Vakıflar Genel Müdürlüğü, azınlık vakıflarında müteveli heyetleri oluşturmalarını, boş bulunan mütevellilikler için müracaat edilmesi gerektiğini bildirdi. Çünkü yasaya göre müteveli olma konusunda istekli çıkmaması durumunda bir müteveli tayin edilmeye kadar bu vakıfların idaresi Vakıflar Genel Müdürlüğüne kalacaktı. Ermeni cemaatine ait vakıfların yeni düzenlemeye ayak uydurmaları zor oldu. Ermeni cemaati kısa sürede müteveli heyeti oluşturamadığı için süreç uzadı. Mevcut vakıf yöneticilerinin vakıflarla ilgili düzenlemeleri yapmaktan kaçınmaları nedeniyle Ermeni cemaatine ait Surp Agop ve Üçhoron vakıflarının yönetimine el konuldu⁴⁴.

Azınlık cemaatleri ve Vakıflar Genel Müdürlüğü arasında yaşanan uyumsuzluklar sebebiyle azınlık vakıfları yönetilmez hale geldi. Hükümet bu soruna çözüm bulabilmek için yeni bir düzenleme yapma gereği duydu. Bu doğrultuda 31.05.1949 tarihinde "*Vakıflar Kanununun muaddel Birinci maddesinin mülhak vakıflara ait hükmünün değiştirilmesine ve 24. maddesinin kaldırılmasına dair kanun*" adıyla bir yasa çıkarıldı⁴⁵. Buna göre cemaat vakıfları, mülhak vakıf olmaktan çıkarıldı ve vakıflara ayrı bir statü verildi. Böylece vakıflar eskiden olduğu gibi seçilmiş kişi ve heyetlerce yönetilecekti. Ancak azınlık vakıfları Vakıflar Genel Müdürlüğü tarafından denetlenecekti⁴⁶.

Bu şekilde azınlık vakıfları, 1936 Beyannamesiyle oluşan statülerine yeniden kavuştular⁴⁷. Vakıflar Kanununda yapılan değişikliklere rağmen uygulamada sorunlar yaşanmaya devam etmiştir. Kanunun uygulanması amacıyla bir tüzüğün çıkarılamaması, vakıfların denetimi ile ilgili itirazlar,

⁴² Mustafa Alkan, "Azınlık Vakıfları (Tarihi Arkapları, Hukukî Yapısı ve İç Analizi)", *Gazi Akademik Bakış*, C. 2, S. 4, Yaz 2009, s. 100.

⁴³ 14.7.1938 tarih ve 3513 numaralı "Vakıflar Kanununun bazı maddelerinin tadiline dair kanun" hakkında bkz. *T.C. Resmî Gazete*, 14 Temmuz 1938, S. 3959, s. 10274.

⁴⁴ Öztürk, *age.*, s. 136.

⁴⁵ 4.6.1949 tarih ve 5404 numaralı "Vakıflar Kanununun muaddel birinci maddesinin mülhak vakıflara ait hükmünün değiştirilmesine ve 24. maddesinin kaldırılmasına dair Kanun", hakkında bkz. *T.C. Resmî Gazete*, 4 Haziran 1949, S. 7224, s. 16245.

⁴⁶ Öztürk, *age.*, s. 140-141.

⁴⁷ Ancak 1974'ten sonra yeni gayrimenkul mal edinmemişlerdir. Alkan, *agm.*, s. 100-101.

sorunun çözümünü engellemiş, vakıfların yönetimi yasaya rağmen alışıl-gelmiş şekilde devam etmiştir. Neticede azınlık vakıflarının yönetimine dair inisiyatif Vakıflar Genel Müdürlüğü'ne kalmıştır⁴⁸. Bu durum azınlık cemaatlerinde rahatsızlık yaratmıştır.

Patrik Kaymakamı Arslanyan döneminde, Ermeni cemaati arasında Patrik Vekiline karşı oluşan muhalefet, vakıfların yönetimi ile ilgili meselelere de yansımıştır. Bu dönemde Arslanyan'a muhalif "*Türk-Ermeni Patrikhanesi Murahhas Heyeti*" bazı vakıfların olması gerektiği gibi yönetilmediğine dikkat çekmişlerdir. Heyete göre, Üçhoron kilisesi bitişiğindeki Tokatlıyan, Tahtaburunyan ve Şakaryan vakıfları, şarta bağlı (meşrut) olarak Patriklik makamına kaydedilmiş vakıflardandır. Ancak 5404 sayılı kanununa istinaden adı geçen vakıfların, yasalara aykırı olarak Beyoğlu Kilisesi mütevelliliğine seçilen heyete devredildiği iddia edilmiştir. Heyet, Hükümete gönderdiği yazıda bu yanlışlığın düzeltilerek adı geçen vakıfların Patrikhane makamına teslim edilmesini istemiştir. Hükümet, Heyetin talebini incelemiş, Lozan Antlaşması'nın 42. maddesi, 5404 sayılı kanun, Vakıflar Kanunu'nun birinci maddesini düzenleyen 3513 sayılı kanun hükümleri gereğince yapılan işlemin mevzuata uygun olduğu ifade edilmiştir⁴⁹.

Patrik Karekin Haçaduryan'ın Vakıf Gelirleri İle İlgili Girişimleri

Ermeni Patriği Haçaduryan, vakıfların yönetimi ve gayrimenkullerin tasarrufu ile ilgili kargaşayı ortadan kaldırmak için sorunu Başbakan Adnan Menderes nezdinde gündeme getirmiştir. Bununla ilgili olarak Haçaduryan 1.12.1953 tarihinde Başbakan'a gönderdiği arzuhalde kilise ve hayır kurumlarına ait gelirlerin tasarrufuna çeşitli suretlerde müdahale edildiğinden yakınmıştır. Ve bu müdahalelerin önlenmesi hususunda daha önce de talepte bulunulduğunu ancak bir sonuç alınmadığını belirtmiştir. Dilekçesinde taleplerini yineleyen Patrik Haçaduryan, kilise ve hayır kurumlarının gelir kaynaklarından mahrum bırakılmasının kurumları zor durumda bıraktığını, bu durumun adil bir şekilde düzeltilmesi gerektiğini bildirmiştir⁵⁰.

Haçaduryan, Başbakan Menderes'e gönderdiği dilekçede meseleyi ayrıntısıyla açıklamıştır. Patrik Haçaduryan'ın kilise ve hayır kurumlarına ait gelirlerin tasarrufu hakkında yürürlükte olan kanuna uyulmadığını, kanuna aykırı ve haksız müdahaleler nedeniyle vakıfların gelirleriyle ilgili belirsizliğin devam ettiğine dikkat çekmiştir.

Haçaduryan konuyla ilgili hukuksal süreci açıklarken, 16 Şubat 1328 (1 Mart 1913) tarihli "*eşhâs-ı hükmiyenin emvâl-i gayrimenkuleye tasarrufu hakkındaki kanunun*" yürürlüğünden önce hükümşahsiyelerin gayrimenkul edin-

⁴⁸ Öztürk, age., s. 141.

⁴⁹ BCA, nr. 30.10.0.0/109.723.12, s. 1-2.

⁵⁰ BCA, nr. 30.1.0.0/133.866.9, s. 1.

me hakkının bulunmadığını, hayır sahipleri tarafından kilise, mektep, hastane ve yetimhane gibi dinî, ilmî ve hayrî müesseselerin varlıklarını sürdürmesi için vasiyet, hibe ve diğer yollarla kurumlara bağışlanan ve mülk edilen gayrimenkulün tapuda nâm-ı müstear⁵¹ olarak kaydedilerek tasarruf edildiğini hatırlatmıştır.

Türkiye’de ilk defa eşhâs-ı hükmiyenin gayrimenkul üzerinde tasarruf hakkı tanıyan 16 Şubat 1328 (1 Mart 1913) tarihli kanuna⁵² eklenen geçici bir fıkra ile “nâm-ı müstear” olarak kaydedilerek tasarruf olunan gayrimenkullerin gerçek sahipleri adına kayıt ve tescillerine imkân verilmiştir. Yasa doğrultusunda malların kayıt işlemleri belli bir süre içerisinde düzeltilmeye başlanmıştır. Bu meyanda Defter-i Hakani Emaneti’nden “nâm-ı müstear” kaydı ile tasarruf olunan gelirlerin patrikhaneye bir defteri hazırlanarak, ait oldukları kurum adına düzeltilip kaydedilmeleri talep edilmiştir. Bilahare tapu defterlerindeki kayıtların bir kısmı düzeltilmiş, ancak bu sırada I. Dünya Savaşı’nın başlaması, düzeltme işlemlerinin ilgili daire tarafından tamamlanmasını engellemiştir.

Süreç içerisinde 16 Şubat 1328 (1 Mart 1913) tarihli kanun hükümleri, daha sonra çıkarılan kanunlarla yürürlükten kaldırılmıştır. Bu gelişmeler ışığında yeni kanunların belirttiği esaslar geçerli olmuştur. Örneğin 15.12.1934 tarihinde yürürlüğe giren 2613 sayılı “Kadastro ve tapu tahriri kanunu” ile 5.12.1935 tarihinde yürürlüğe giren 2762 sayılı Vakıflar Kanunu önemlidir. Bu yasa, din ve hayır kurumlarına ait gayrimenkullerin tasarrufu ile ilgili hükümler içermektedir. 2762 sayılı Vakıflar Kanununun 44. Maddesi gereğince resmi belgelerde kaydı bulunan vakıf malları vakıf kütüğüne kaydolacaktır. Vakıf mallarının kayıt işlemlerinin ardından iki yıllık ilan süreci içerisinde mal kaydına dava yolu ile bir itiraz olmadığı takdirde o malların vakfa ait olduğuna dair tescilleri yapılarak tapuları verilecektir⁵³.

Patrik Haçaduryan tam da bu noktada itiraz etmekte ve uygulama ile ilgili eleştirisini dile getirmektedir. Zira Vakıflar Kanunu’nun tespit ettiği şartlara göre ve 44. madde gereğince kilise ve diğer kurumların mütevellile-

⁵¹ Nâm-ı Müstear, Bir komisyoncu gibi müvekkilinin ismini gizleyerek, kendi adına fakat başkasının hesabına hareket eden vekil anlamında kullanılmaktadır. Tabirin Fransızca karşılığı “prête-nom’dur. bkz. Sait Metin Ünal, “Türk Gayrimenkul Hukukunda Nam-ı Müstear Meselesi”, *Ankara Barosu Dergisi*, S. 3, 1965, s. 293.

⁵² 16 Şubat 1328/1 Mart 1913 tarihli “Eşhâs-ı hükmiyenin emvâl-i gayrimenkuleye tasarruflarına mahsus kanun-ı muvakkat”, hakkında bkz. *Düster*, Tertip 2, C. 5, (1 Teşrinisani 1328-31 Teşrinievvel 1329), Matbaa-i Osmaniye, Dersaadet 1332, s. 114.

11 Eylül 1329/24 Eylül 1913 tarihli “Eşhâs-ı hükmiyenin emvâl-i gayrimenkuleye tasarruflarına mütedair 22 Rebiülahir 1331 tarihli kanun-ı muvakkatın 3. maddesinin fıkra-i muvakkatasında muayyen müddetin temdidini hakkında kanun-ı muvakkat” hakkında bkz. *Düster*, Tertip 2, C. 5, (1 Teşrinisani 1328-31 Teşrinievvel 1329), Matbaa-i Osmaniye, Dersaadet 1332, s. 774.

25 Şubat 1329/10 Mart 1914 tarihli “Eşhâs-ı hükmiyenin emvâl-i gayrimenkuleye tasarruflarına mütedair 22 Rebiülevvel 1331 tarihli kanun-ı muvakkatın 3. maddesinin fıkra-i muvakkatasında muayyen müddetin tekrar temdidini hakkında kanun-ı muvakkat” için bkz. *Düster*, Tertip 2, C. 6, (1 Teşrinisani 1329-31 Teşrinievvel 1330), Matbaa-i Amire, Dersaadet 1334, s. 276.

⁵³ BCA, nr. 30.1.0.0/133.866.9, s. 2.

ri, kurumlarına nam-ı müstearla kayıtlı olan ve 15 yıldan fazla bir zamandan beri idare ettikleri gayrimenkullerin beyannamelerini hazırlayarak gerekli evraklarla birlikte Vakıflar idaresine sunmuşlar, tescil ile ilgili işlemin yapılmasını talep etmişlerdir. Ancak Haçaduryan Ermeni cemaatine ait olduğu resmi olarak belli olan malların tescilinin yapılmasında kurumların ayak sürüdüğünü ve cemaate ait malların kiliseye kaydedilmek istenmediğini ima etmektedir. Haçaduryan, birçok kurumun resmi işlemleri tamamladığını, hatta ilan müddetleri dahi sona ermiş olduğu halde tescillerinin hala yapılamamış olduğunun altını çizmiştir. Tescili yapılmayan kurumların müracaatları üzerine kendilerine “*azınlıklara ait dinî, hayrî ve ilmî müesseselerin durumu ve bunların gayrimenkul edinip edinmeyeceği hususunun Dışişleri Bakanlığı ile muhabere edilmekte olduğu ve bu sebeple yeni bir emre kadar işlem yapılamayacağı*” bildirilerek, milli iradeye uygun olan kanun hükümlerinin uygulanmadığını savunmuştur⁵⁴.

Kilise Tapuları İlgili Girişimler

Haçaduryan'ın gündeme getirdiği diğer bir husus ise kilise tapuları meselesidir. 27 Ağustos 1953'te Başbakan'a yazdığı mektupta, hukuki olarak kiliselere ait olan, fakat gerçekte tapuda takma isimlere kayıtlı bulunan gayrimenkullerin⁵⁵ doğrudan doğruya ait oldukları kilise ve hayır müesseseleri adına tescil edilmeleri hakkında gerekli emirlerin verilmesini talep etmiştir⁵⁶. Haçaduryan'ın kilise malları ve vakıflar konusundaki talepleri dikkate alınmış, konuyla ilgili inceleme başlatılmış, Başbakanlık Özel Kalem Müdürlüğü, meseleyi Tapu Kadastro Genel Müdürlüğü Özel Kalemine havale etmiştir.

Konu hakkında gerekli inceleme yapılmış ve 2 Ekim 1953'te Patrik Haçaduryan'a cevap yazılmıştır⁵⁷. Bu konuda daha önce de çeşitli müracaatlar yapıldığı ve bu tür gayrimenkullerin tescil işlemlerinin bir esasa bağlanması için Dışişleri Bakanlığı'nda bir toplantı düzenlendiği haber verilmiştir. Toplantıda konunun müzakere edilerek, İçişleri, Dışişleri, Adalet Bakanlıkları ile Tapu Kadastro ve Vakıflar Genel Müdürlüğü temsilcilerinden oluşan bir komisyon kurulduğu belirtilmiştir. Komisyon konuyla ilgili bir kanun tasarısı hazırlayarak Dışişleri Bakanlığı'na sunmuştur. Bakanlık tasarısını Başbakanlığa iletmiştir. Sonuç olarak Patrik Haçaduryan'a tasarının kanun olarak düzenlenmesi halinde söz konusu taleplerin yerine getirilebileceği cevabı verilmiştir⁵⁸.

⁵⁴ BCA, nr. 30.1.0.0/133.866.9, s. 2.

⁵⁵ Bu konuda bkz. Ünal, agm., s. 292-299.

⁵⁶ BCA, nr. 30.1.0.0/133.866.7, s. 2.

⁵⁷ BCA, nr. 30.1.0.0/133.866.8, s. 1, 3.

⁵⁸ BCA, nr. 30.1.0.0/133.866.8, s. 2.

Ancak Kilise tapuları ile ilgili sorunlar bundan ibaret değildir. Patrik Haçaduryan 2613 sayılı “Kadastro ve tahriri kanunu” nun uygulanmasında da bazı aksaklıklar yaşandığını hatırlatmıştır. Patrik, kanuna ait nizamnamenin 20. maddesine göre: bir gayrimenkulün yapılacak tahkikat ve inceleme neticesinde fiilen tasarrufuna sahip olan kişi (zilyed) adına kaydedilmesi gerektiğini, ancak kadastro müdürlüklerinin gerek kilise ve hayır kurumlarına ait malların tasarrufa uygun olduğu halde ve sahipliği birçok evrak ile ispatı edilebilecek malların aidiyet durumunu kanunlara aykırı olarak dikkate almadıklarını, bu nedenle senelerden beri “*nâm-ı müstear*” kaydıyla tasarruf edilen vakıflar mallarında büyük bir kargaşa meydana geldiğini hatırlatmış ve bu durumun haksızlığa neden olduğuna işaret etmiştir⁵⁹.

Haçaduryan, gayrimüslim vakıf mallarının tapu kayıtları ile ilgili yapılan muamelelerde kanun dışılık olduğunu iddia ederek buna ilişkin çeşitli örnekler aktarmıştır. Örneğin Beşiktaş Kadastro Müdürlüğü, kendi bölgesi içerisinde bulunan ve nam-ı müstearla Hz. İsa'nın annesi olan Ovagim kızı Meryem adına kayıtlı bir gayrimenkulü, gösterilen birçok belge ve hatta kadastro kayıtları ile bilirkişilerin lehte vermiş oldukları raporlara rağmen Patrikhane adına kaydetmeyip yine Ovagim kızı Meryem adına kaydetmiştir. Mutat olduğu üzere Meryem'in durumunu tespit etmek için defterdarlığa yazı yazılmış ancak belgenin cevabı alınmadan söz konusu gayrimenkul hakkında bir muamele yapılamaması kararlaştırılmıştır. Yazılan bu tezkere üzerine defterdarlığın polise yaptırdığı inceleme neticesinde Hz. İsa'nın annesi olan Meryem'in kayıp bir kişi olduğu bildirilerek, vakıf malı hazine adına kaydedilmiş ve sonra da satılığa çıkarılmıştır. Hatta bazı kadastro müdürlükleri de gayrimenkulün sahibi kısmını boş bırakarak Patrikhanenin mahkeme yoluyla gayrimenkule sahip olduğunun ispatlamasını istemiştir⁶⁰.

Keza Patriğin verdiği diğer bir örnek ise oldukça dikkat çekicidir. Buna göre bir başka kadastro müdürlüğü ise daha farklı bir uygulama içerisinde girmiş, nam-ı müstearla tasarruf olunan malları doğrudan doğruya hazine adına kaydetmiştir. Azınlık vakıflarının mütevelli heyetleri ise hazineye geçirilen mallar hakkında dava açarak vakit, nakit ve emek harcamak zorunda kalmışlardır.

Patrik Haçaduryan, vakıf mallarına müdahalenin bir diğer yönteminin kayyum aracılığıyla idare olduğunu ifade ederek durumu eleştirmiştir. Buna göre bazı defterdarlıklar ihbar üzerine veya kendiliğinden, gayrimenkulün sahibi olarak görünen ancak ait oldukları kiliselerin adlarından başka bir şey olmayan azizler ve havarilerden Ovagim kızı Meryem, Boğos veledi Bedros, İstefan veledi Atam gibi kişilerin firari ve kayıp kişileri olduğunu

⁵⁹ Meselenin hukuki sonuçları hakkında bkz. Ünal, agm., s. 299-300.

⁶⁰ BCA, nr. 30.1.0.0/133.866.9, s. 3.

kabul ederek, bazı gayrimenkulleri özellikle de en kıymetlilerini bir kayyum aracılığıyla idare edebilmek için sulh hâkimine bildirmektedir. Mahalli sulh hâkimi de gayrimenkulün idaresini, tayin ettiği bir kayyuma vererek gerçek sahip ve kullanıcısı olan Patrikhanenin idaresine son vermektedir. Hatta gayrimenkulü idare etmek için tayin edilen kayyumlardan bazıları idare etmeleri gereken gayrimenkulün satışına dahi müsaade etmekte, mahkemeler ise satış kararını onaylamaktadır⁶¹.

Haçaduryan'ın ifadesiyle, Patrikhane lehinde birçok kanun hükmü bulunmasına rağmen bu esaslar uygulanmamaktadır. Bu durumu eleştiren Patrik, dinî ve hayrî kurumlara ait gayrimenkullerin hukuki durumu etrafında bir taraftan milli iradeyi ortaya koyan kanunların ruh ve manası ile tezat teşkil eden emir ve talimatlar verildiğini, diğer taraftan defterdarlık ve kadastro müdürlükleri gibi idari makamlarca haksız muameleler yapıldığını iddia etmektedir. Keza 5404 numaralı kanunla vakıfların tasarruf hakları ihlal edilmekte, gelir kaynaklarından mahrum kalarak zor bir duruma düşmektedirler. Haçaduryan, bu uygulamalara bir son verilerek gayrimenkullerin doğrudan doğruya ait oldukları kiliseler tarafından kullanılması için emir verilmesini beklediğini ifade etmiştir⁶².

Öyle anlaşılıyor ki, Patrik Haçaduryan'ın bu istekleri kısa sürede gerçekleştirilecek gibi değildir. Zira Patrik, 21.6.1954'te Başbakan Menderes'in Amerika'dan dönmesi vesilesi ile yazdığı mektubunda meseleyi tekrar gündeme getirmiştir⁶³. Haçaduryan mektubunda, 1 Aralık 1953 tarihinde bir dilekçe yazdıklarını, dilekçede Ermeni cemaatine ait kilise ve hayır kurumlarının gayrimenkullerinin tasarruf durumları ile ilgili kargaşanın ortadan kaldırılmasını talep ettiklerini, bu isteklerinin henüz neticelendirilmediğini bu sebepten meseleyi görüşmek için kendisinden randevu talep ettiğini belirtmiştir⁶⁴. Ancak bu randevu talebine ne cevap verildiği tespit edilememiştir.

Patriğin bu istekleri hemen gerçekleşmese de zaman içerisinde TBMM'nin gündemine alınmıştır⁶⁵. Nitekim İstanbul Milletvekili Dr. Zakar Tarver⁶⁶, 2 Temmuz 1956'da Haçaduryan'a çektiği telgrafta Vakıflar Kanunu'nun 44. maddesinin TBMM'de bekledikleri gibi bir tefsir kararına bağ-

⁶¹ BCA, nr. 30.1.0.0/133.866.9, s. 4.

⁶² BCA, nr. 30.1.0.0/133.866.9, s. 4.

⁶³ BCA, nr. 30.1.0.0/133.869.3.

⁶⁴ BCA, nr. 30.1.0.0/133.869.3.

⁶⁵ Konunun TBMM'de gündeme gelmesi hakkında bkz. *TBMM Zabıt Ceridesi*, Devre X, C. 8, İçtima 2, Ondokuzuncu İnikat, 26.XII, 1955, s.432. Tefsirin kabulü ile ilgili bkz. *TBMM Zabıt Ceridesi*, Devre X, İçtima 2, C. 13, Seksendördüncü İnikat, 2.VII.1956, s. 15-16, mazbatalar için bkz. S.Sayı 141, s.1-7.

⁶⁶ X. ve XI. dönem İstanbul Milletvekili Z. Tarver hakkında bkz. bkz. Kâzım Öztürk, *Türk Parlamento Tarihi, TBMM X. Dönem, 1954-1957*, C. II, TBMM Yayın No. 24, Ankara 2000, s. 439-440; Zühtü Arslan, *Türk Parlamento Tarihi, TBMM-XI. Dönem, (1957-1960)*, C. III, TBMM Yayın No.156, Ankara 2013, s. 489; ayrıca bkz. Akın, age., s. 120-121; keza bkz. Rifat N. Bali, "Cumhuriyet Döneminde Azınlık Milletvekilleri", *Toplumsal Tarih*, S.186, Haziran 2009, s. 60-64.

landığını müjdelemiştir. Haçaduryan, meselenin gündeme alınmasından memnuniyet duymuş, Başbakan Menderes'e gönderdiği telgrafta söz konusu meselenin halledilmesi için gösterdiği alakayı asla unutmayacağını belirterek, bu vesile ile Merkez Mütevelli Heyeti ve bütün Ermeni vatandaşlarının samimi minnet ve şükranlarını sunmuştur⁶⁷. Ayrıca Ermeni Cemaati Merkez Mütevelli Heyeti Başkanı Mıgırdiç Şellefyan da 5 Temmuz 1956'da Başbakan Menderes'e bir teşekkür telgrafı göndermiştir. Bu telgrafta, Vakıflar Kanunu'nun 44. maddesinin TBMM tarafından tefsir edilmesinin memnuniyetle karşılandığını belirtmiştir. Şellefyan telgrafında, Başbakan için şunları ifade etmiştir: *"Memleketin kalkınması yolunda zuhur eden binbir problem ve tabii zorlukları beşerüstü bir mücadele azmiyle bütün varlığımızla göğüslerken, hak olarak tanıdığımız bir hususu vaat buyurduğunuz devre içinde halletmeğe vakit bulmanız şükran ve minnet hislerimizi kat kat artırmıştır. Şu anda Ermeni cemaatimize mensup bütün vatandaşlarımızın minnet borçlarını zatı devletlerinize sıhhat ve muvaffakiyet dualarıyla ödemeğe çalışmakta olduklarına emin olabilirsiniz. Derin Saygılarımla, Ermeni Cemaati Merkez Mütevelli Heyeti Başkanı Şellefyan"*⁶⁸. Patrik Haçaduryan'ın bu çabaları sonucunda Ermeni cemaatine ait akarlara tapu çıkarılmıştır⁶⁹. Bu anlamda Patrik Haçaduryan'ın üzerinde önemle durduğu Tokatlıyan İş Hanı'nın (Eski Tokatlıyan Oteli)⁷⁰, Galata Surp Krikor Lusavoriç, Kumkapı Surp Asdvadzadzin Patriklik, Gedikpaşa Surp Hovhannes kiliseleri ile Surp Pırgiç Ermeni Hastanesi'nin akarlarının tapuları da alınmıştır⁷¹.

Ayrıca Surp Haç Ruhban Okulu'nun ek binasının, Kadıköy'deki Aramyan-Uncuyan, Gedikpaşa'daki Surp Mesrobyan, Taksim'deki Esayan ve Feriköy'deki Ermeni okul binalarının yapımı, Tokatlıyan Oteli'nin iş merkezine çevrilmesi, Karagözyan Yetimhanesi'ne ait Hıdivyal Palas'ın ve Ermeni Hastanesi akarlarından Vuçino Apartmanı'nın onarımları da Patrik Haçaduryan'ın çabalarının sonucunda gerçekleşmiştir⁷².

3-Surp Lusavoriç (Cercis) Ermeni Kilisesi'nin İstimlâki Meselesi

Ermeni Patriği Haçaduryan'ın Başbakan Adnan Menderes'ten diğer bir isteği ise kilise arazisinin zorunluluktan dolayı istimlâkinin önlenmesidir. Örneğin Patrik 18 Mart 1958'de Başbakan'a gönderdiği mektupta Galata'da bulunan ve İstanbul'un fethinden önce dahi mevcut bulunan, bu sebeple de eski eser sayılan *"Surp Lusavoriç (Cercis) Ermeni Kilisesi"* nin bir kısmının yol genişletme çalışmalarından dolayı istimlâk edileceği söylentilerinin ortaya

⁶⁷ BCA, nr. 30.1.0.0/133.870.7, s. 23-24.

⁶⁸ BCA, nr. 30.1.0.0/133.870.1, s. 1-2.

⁶⁹ Seropyan, agm., s. 483.

⁷⁰ BCA, nr. 30.1.0.0/133.870.7, s. 20-21.

⁷¹ Seropyan, agm., s. 483.

⁷² Seropyan, agm., s. 483.

çıktığından bahsetmiştir. Haçaduryan kilisenin tarihi kıymetinin yanında aynı zamanda İstanbul Ermenilerinin bir ziyaretgâhu olduğu, her perşembe çok sayıda Ermeni ve diğer mezheplere mensup kişilerin bu kiliseyi ziyaret ederek dua ettiklerini bu sebepten diğer İslam mabetleri gibi bunun da istimlâk dışında tutulması gerektiğini beyan etmiştir⁷³.

Meselenin ayrıntılarına değinen Haçaduryan, problemin daha evvel İstanbul Milletvekili Mıgırdıç Şellefyan⁷⁴ tarafından da Başbakan nezdinde gündeme getirildiğini hatırlatmıştır. Başbakan Menderes'in ise "*diğer İslam mabedlerinin yıktırılması değil imarı cihetine gidildiği bir zamanda bu tarihi mabedi nasıl yıkarız*" şeklinde karşılık vermesinin kendileri için memnuniyet verici olduğunu bildirmiştir. Bu teminat üzerine rahatlayan Patrikhane, kilisenin istimlâk harici tutulduğunu düşünmüştür. Fakat bilahare İstanbul Belediyesinden gelen tebligat ile kilisenin yaklaşık 800 metrekairelik kısmının istimlâkine karar verildiği öğrenilmiştir. Bu haber üzerine büyük bir üzüntüye düşen Patrik, 800 metrekairelik bölümün istimlâk edilmesinin mabedin tamamının yıkılması anlamına geldiğini ifade etmiştir. Başbakan'ın tarihi eserlere karşı ilgisinden cesaretle Patrik Haçaduryan bizzat Başbakan Menderes'e müracaat etmeyi uygun bulmuştur⁷⁵.

Haçaduryan'ın kilisenin istimlâkinin iptali ile ilgili bu talepleri üzerine Başbakan A. Menderes, meseleye kayıtsız kalmamıştır. 9 Mayıs 1958'de Patrik Haçaduryan'a gönderdiği telgrafta meseleyi tetkik ettiğini, Tophane-Karaköy Palas arasındaki yolun genişliğinin 35 metreye çıkarılmasının düşünüldüğünü fakat bölgedeki kilisenin de zarar görmesinden yana olmadıklarını açıkça belirtmiştir. Ayrıca yolun genişletilmesi halinde Ermeni ve Rum cemaatine ait okulların bir kısmının istimlâk edilmesinin söz konusu olabileceğinden yolun imar planının 22 metre genişlikte bırakılmasının uygun görüldüğü hatırlatılmıştır. Bu şekilde kiliseye mümkün mertebe az zarar vererek, okul ile kilise arasındaki bağlantının sağlanmasının düşünüldüğünü, böylece kilisenin daha küçük de olsa yerinde kalabileceğini veya yeniden inşa ettirilmesi için alan bırakılmış olacağını ifade etmiştir⁷⁶.

Patrik Haçaduryan 9 Mayıs 1958 tarihli telgrafında Başbakan Menderes ile kilisenin yıkılması hususunu görüşmek üzere İstanbul Milletvekili Mıgırdıç Şellefyan ile birlikte ziyarette bulunmak istediğini bildirmiştir⁷⁷. Bunun üzerine 12 Mayıs 1958 tarihinde Başbakan Adnan Menderes, Patrik Haçaduryan'a gönderdiği telgrafta bir kaç gün içerisinde İstanbul'a geleceğini ve burada kendisi ve Şellefyan ile görüşmekten memnun olacağını ifade

⁷³ BCA, nr. 30.1.0.0/133.870.7, s. 19.

⁷⁴ XI. dönem İstanbul Milletvekili M. Şellefyan hakkında bkz. Arslan, age., s. 493-494.

⁷⁵ BCA, nr. 30.1.0.0/133.870.7, s. 19.

⁷⁶ BCA, nr. 30.1.0.0/133.870.7, s. 11.

⁷⁷ BCA, nr. 30.1.0.0/133.870.7, s. 9-10.

etmiştir⁷⁸. Ancak bu görüşmenin gerçekleştiğine dair bir kayda rastlanmamıştır.

Kilisenin arazisinin istimlâki meselesi Patrik Haçaduryan ile Başbakan Menderes arasında uzun yazışmalara sebep olmuştur. Başbakan Menderes'in Patrik Haçaduryan'a gönderdiği telgraftan bir müddet sonra, altı asırlık Galata kilisesinin yalnız küçük bir kısmının yıkılması ile yetinileceğinin bildirilmesi Ermeni cemaati arasında derin bir minnet ve şükranla karşılanmıştır. Ancak gelişmelerin gelinen noktadan farklı seyrettiği anlaşılmaktadır. Zira bir süre sonra yetkililer kilisenin büyük bir kısmının tamamen boşaltılmasını tebliğ etmişlerdir. Bunun üzerine Haçaduryan, Menderes'e bir mektup yazarak kilisenin büyük bir kısmının yıkılmasından son derece üzüntü duyduklarını, cemaatin çok önemli bir ziyaretgahtan mahrum kalacağını, bu durumun kendisini de cemaat nezdinden zor duruma düşürdüğünü ifade etmiştir. Patrik, Başbakan'ın daha önceki planlamadan farklı bir emir verdiğiğine inanmadığını dile getirerek, son uygulamadan vazgeçilmesini talep etmiştir⁷⁹.

Patrik Haçaduryan'ın bu girişimlerine rağmen sonuç istediği şekilde çözümlenmemiş, kilisenin büyük bir bölümü yıkılmak zorunda kalmıştır. Bunun üzerine Haçaduryan, yıkılan kilisenin yerini alacak ibadethanenin yapımı için harekete geçmiştir. Patrik Haçaduryan'ın ifadelerinden anlaşıldığı üzere, 9 Temmuz 1958'de Başbakan'a bir mektup yazarak, kilisenin projesini Başbakan'a takdim etmiş ve inşaata müsaade edilmesi hususunda yardımlarını talep etmiştir. Başbakan cevabi telgrafında, kilise için ayrılan istimlâk sahasının genişletileceğini ve "*yeni ve daha güzel*" bir kilisenin yapılmasını vaat etmiştir. Bunun üzerine Patrik 6 Ağustos 1958'de Başbakan Menderes'e yeniden bir mektup yazarak Galata kilisesinin yeniden inşa edilmesi için daha önce kendisi tarafından vaat edilen maddi ve manevi yardımı hatırlatarak bu husustan desteklerini istemiştir.

Ancak bu konu ile ilgili çok sayıda spekülasyon çıkmıştır. Örneğin dönemin basınında kilisenin yıkılmasından sonra 22 metrelik yol projesinin 35 metreye çıkarılacağı haberleri yer almaya başlamıştır⁸⁰. Hatta Başbakan'ın yeni bir kilise yapımı için vaat ettiği yardımların da gerçekleşmeyeceğine dair söylentiler çıkmıştır. Bunun üzerine Patrik, Başbakan'a bir mektup yazarak kendilerini çok seven Ermeni vatandaşlarını beklenmeyen bir kararlar hayal kırıklığına uğratmayacağını ümit ettiğini bildirmiştir⁸¹.

⁷⁸ BCA, nr. 30.1.0.0/133.870.7, s. 8.

⁷⁹ BCA, nr. 30.1.0.0/133.870.7, s. 15-18.

⁸⁰ BCA, nr. 30.1.0.0/133.870.7, s. 3.

⁸¹ BCA, nr. 30.1.0.0/133.870.7, s. 1-2; BCA, nr. 30.1.0.0/133.870.7, s. 3.

Nihayetinde 1958 yılında Galata bölgesindeki imar faaliyetleri nedeniyle Surp Krikor Lusavoriç Kilisesi arazisinin bir kısmı kamulaştırılmıştır. Yıkılan kilise, bugünkü yerinde, Mimar Bedros Zobyan tarafından yeniden inşa edilmiş ve 15 Mayıs 1966'da Patrik Şınorhk Kalustyan tarafından ibadete açılmıştır⁸².

4. Ermeni Patrikhanesine Yurt Dışından Yapılan Bağış ve Bununla İlgili Talepler

Demokrat Parti'nin ikinci döneminde Patrik Karekin Haçaduryan'ın Başbakan Adnan Menderes'ten en önemli taleplerinden birisi, petrol zengini Kalust Sarkis Gülbenkian'ın (1869-1955) ölümünden sonra Ermeni Patrikhanesine miras olarak bıraktığı önemli miktar külçe altının Türkiye'ye girişine izin verilmesi idi. Bu sebepten Patrik Haçaduryan, 20 Mart 1957 tarihinde Başbakanlık Özel Kalem Müdürü Muzaffer Ersü'ye hitaben bir mektup yazmıştır. Mektubunda, Ermeni Cemaati Merkez Mütevelli Heyeti Başkanı M. Şellefyan'ın da daha önce arz ettiği gibi Gülbenkian'ın bağışladığı seksen kilo külçe altının memlekete ithalinin kolaylaştırılması talebini dile getirmiştir⁸³.

Bu altın ithalinin memleketin menfaatine olacağı kanaatini dile getiren Patrik Haçaduryan, söz konusu paranın Ermeni Cemaati Merkez Mütevelli heyeti tarafından idare edilen okul ve kiliselerin tamir, restorasyon ve yeniden inşasında kullanılacağını ifade etmiştir. Ayrıca okul sayısının artmasının memlekete de fayda sağlayacağını keza kiliselerin de, herkesin mabudu olan Allaha ibadet yeri olduğunu bildirmiştir⁸⁴.

Öyle anlaşılıyor ki, Ermeni Patriği Karekin Haçaduryan bu girişiminden sonuç alamamıştır. Bunun üzerine, 26 Nisan 1957 tarihinde Başbakanlık Özel Kalem Müdürü Muzaffer Ersü'ye yeni bir mektup yazarak, Ermeni cemaatine ait 80 kilogram külçe altının Türkiye'ye ithali ve serbest piyasada satışına izin verilmesi talebini yinelemiştir. Aynı mesele ile ilgili Ermeni Cemaati Merkez Mütevelli Heyeti Başkanı Mıgırdiç Şellefyan ve aynı heyetin genel kâtibi Karabet Aprahamyan tarafından Maliye Vekaleti Hazine Genel Müdürlüğüne müracaat edildiğini de hatırlatmıştır. Keza Şellefyan'ın Başbakan'a bu konuyla ilgili yaptığı şifahi müracaatında olumlu cevap aldığı belirtilerek, Muzaffer Ersü'den Hazine Genel Müdürlüğü nezdinde de yardımcı olunması talep edilmiştir⁸⁵.

Ermeni Patriğinin söz konusu bağışı yurt dışından getirmek çabası dönemin basınına da yansımıştır. Arşiv belgelerinde 80 kilo olarak belirtilen

⁸² Bkz. Pars Tuğlacı, *İstanbul Ermeni Kiliseleri*, Pars Yayını, İstanbul 1991, s. 165.

⁸³ BCA, nr. 30.1.0.0/133.870.7, s. 20.

⁸⁴ BCA, nr. 30.1.0.0/133.870.7, s. 20-21.

⁸⁵ BCA, nr. 30.1.0.0/133.868.1, s. 5.

külçe altın gazetelerde 170 kilo olarak duyurulmuştur. Örneğin Cumhuriyet Gazetesinin 30 Eylül 1957 tarihli nüshasında bu konu dile getirilmektedir. Haberde Haçaduryan'ın, petrol zengini Gülbenkyan tarafından miras olarak bırakılan ve Türkiye'deki varislerine intikal eden 170 kilo altını getirmek üzere Lizbon'a gittiği haber verilmiştir⁸⁶. Patrik 9 Ekim 1957'de Türkiye'ye dönmüş, yaptığı açıklamada 170 kilo altının banka kanalıyla geleceğini ifade etmiştir⁸⁷.

C) PATRİK HAÇADURYAN'IN İLİŞKİLERİ SICAK TUTMA ÇABALARI

1. 6-7 Eylül 1955 Olayları Öncesi Randevu Talepleri

6-7 Eylül olayları şüphesiz Türkiye'nin yakın tarihinin en dramatik olaylarından. 6 Eylül 1955'te Selanik'te Atatürk'ün doğduğu evin bahçesine bomba atılması Türkiye'de büyük bir tepki doğurmuştur. Bunun sonucunda Rumlara gözdağı vermek amacıyla başlayan olaylar, bir süre sonra millet ve mezhep ayırımına bakılmaksızın bütün gayrimüslimlere yönelik bir yağma ve tahrip hareketine dönüşmüştür⁸⁸. 6-7 Eylül olaylarının ortaya çıkış sebepleri tartışmalı olmakla birlikte bu meselenin temelini Kıbrıs Sorununa dayandığı ifade edilmelidir⁸⁹. Bu konu ayrı bir araştırma konusu olduğu için makalede gerekli olduğu ölçüde değinilmiştir.

6-7 Eylül olayları öncesinde ülkenin içinde bulunduğu siyasi şartlar oldukça sıkıntılı idi. Kıbrıs meselesinden dolayı kamuoyunda gerginlik artmış, protesto gösterileri yoğunlaşmıştı. Bu sırada gayrimüslim azınlıklara da tepkiler azımsanmayacak ölçüde idi. Nitekim 6-7 Eylül olaylarından yaklaşık bir ay önce Başbakan Adnan Menderes, Ermeni Patriği Haçaduryan'a, Özel Kalem Müdürü Muzaffer Ersü aracılığıyla selamlarını iletetek bir arzusunun olup olmadığını sormuştur. Başbakan Adnan Menderes'in bu tutumu Patriği oldukça memnun etmiş, Ermeni cemaatinin içinde bulunduğu zor durumu Menderes'e ifade etmesi için bir fırsat olarak görülmüştür. Başbakan Menderes bu tavrıyla Ermeni cemaatinin tedirginliğini azaltmaya çalışmıştır⁹⁰.

Haçaduryan, Başbakan Menderes'e 1 Ağustos 1955'te gönderdiği cevabi mektubunda, tek arzusunun bir kaç dakika da olsa Başbakan ile görüşmek olduğunu ifade etmiştir. Ayrıca Başbakan'ın gündeminin yoğun olduğunun farkında olduğunu, yaşanan sıkıntılara rağmen ülkeyi terk etmediğini an-

⁸⁶ "Gülbenkyanın 170 Kilo Altını Getiriliyor", *Cumhuriyet*, 30.09.1957, s. 1.

⁸⁷ Rüçhan Ünver, "Haçaduryan Döndü", *Milliyet*, 10.10.1957, s. 1; "Ermeni Patriği 170 Kilo Altını Getiremedi", *Cumhuriyet*, 10.10.1957, s. 1.

⁸⁸ Akın, *age.*, s. 122.

⁸⁹ Akın, *age.*, s. 142.

⁹⁰ BCA, nr. 30.1.0.0/133.867.11.

cak bazı endişeleri bulduğunu, bu endişelerini kendisine arz etmek üzere beş dakikasını kendisine lütfetmesinin mümkün olup olmadığını sormuştur. Haçaduryan İstanbul Valisinin de mevcut durumdan haberdar olduğunu ancak kısa da olsa bir mülakat gerçekleşmesi halinde endişelerini Başbakan'a da izah etmek istediğini ifade etmektedir. Patrik üzerindeki tedirginliğin büyük bir yük haline geldiğini, bu yükten kurtulmak için İstanbul Valisinin kendilerine yardımcı olacağını ümit ettiğini de dile getirmiştir⁹¹. Mektuptaki ifadelerle bakıldığında Türkiye'de yaşayan gayrimüslimler ve dolayısıyla Ermeni cemaatinin endişe içerisinde olduğu rahatlıkla anlaşılmaktadır.

2. Toplumsal Bütünleşmeye Yönelik Talepler

Gayrimüslimlere yönelik hitap şekillerinin farklılığı bir ölçüde ayrımcılığı da çağrıştırmakta idi. Bu anlamda gayrimüslimler, "Bey" sözü yerine "Mişon Efendi, Yani Efendi, Müslü İlyâ" gibi hitap şekillerinin kullanılmasından rahatsızlık duymakta idiler⁹². Cumhuriyet döneminde 1934 yılında soyadı kanununun yürürlüğe konulması⁹³ ve "Efendi, Bey, Paşa" gibi lakap ve unvanların kullanımının yasaklanması⁹⁴ ile bu ayırım ortadan kalkmaya başladı.

Ancak kanunların toplumda karşılık bulması uzun bir süreç gerektirir. Dolayısıyla bu alışkanlığın kanunun çıkmasının hemen ardından değişmesi mümkün olmadı. Nitekim 30 Haziran 1958 tarihinde Ermeni Patriği Karekin Haçaduryan'ın Türkiye'de yaşayan Hıristiyanlara "gavur" diye hitap edilmemesi ile ilgili talebi bu gerçeği doğrulamaktadır. Patrik, bu konuda Başbakan Menderes'e bir mektup yazarak özel bir istekte bulunmuştur. Haçaduryan, Müslüman kardeşleri ile bir arada çeşitli şehirlerde yaşayan, dürüst, mesleği ile meşgul olan Ermeni dindaşları ile görüştüğünü, bu görüşmeler sırasında toplum içerisinde bazı yerlerde Ermeni cemaatini rahatsız eden hadiseler yaşandığını ve bu durumun gayrimüslim vatandaşları telaşa düşürdüğünü dile getirmiştir. Ayrıca Müslümanlar arasında yaygın bir hitap şekli olarak kullanılan ve Hıristiyan vatandaşlara kötü gözle bakılmasına sebebiyet veren "gavur" sözünün terk edilmesi için gerekli tedbirlerin alınmasını istemiştir⁹⁵.

3. Yasaklı Yayınlarla İlgili Talepler

Patrik Haçaduryan'ın, Başbakan Adnan Menderes'e ilettiği sorunlardan birisi de yasaklı yayınlar meselesidir. Patrik, Ermeni toplumunun din ve

⁹¹ BCA, nr. 30.1.0.0/133.867.11.

⁹² Okutan, age., s. 115.

⁹³ 02.07.1934 tarih ve 2525 numaralı "Soy adı kanun", hakkında bkz. T.C. Resmî Gazete, 2 Temmuz 1934, S. 2741, s. 4075.

⁹⁴ 29.11.1934 tarih ve 2590 numaralı "Efendi, Bey, Paşa gibi lâkab ve unvanların kaldırıldığına dair kanun", hakkında bkz. T.C. Resmî Gazete, 29 Teşrinisani 1934, S. 2867, s. 4501.

⁹⁵ BCA, nr., 30.1.0.0/133.870.6.

tarih öğrenmesini sağlayan yayınların yasak edilmesinin ayrımcılığa neden olduğunu vurgulamıştır. Haçaduryan, bununla ilgili olarak 27 Eylül 1956 tarihinde Başbakan'a bir mektup göndererek taleplerini dile getirmiştir. Mektupta, kendisinin kaleme aldığı ve yurtdışında yayınlanan "*Dünyanın Nuru-(Işığı) Ermeniler İçinde*" adlı kitabının Türkiye'ye girişinin yasaklandığından bahsetmiştir⁹⁶. Esasen kitabın başlığının "*Ermeninin Dünya Işığı*" şeklinde yanlış tercüme edildiğini, eserin ilmi ve tarihi olduğunu ve siyasi bir içerik taşımadığını, uygulanan bu kitap yasağının Ermeni toplumuna zarar verdiğini belirterek, kaldırılmasını talep etmiştir. Patrik Haçaduryan, kendisi tarafından kaleme alınan diğer üç kitabın ülkeye girişine izin verildiğini, ancak adı geçen kitabın yasaklanmasına anlam veremediğini de sözlerine eklemiştir⁹⁷. Öyle anlaşılıyor ki, bu tür yasaklar sadece Patrik Haçaduryan'a uygulanmamıştır⁹⁸.

Esasen Patrik Haçaduryan'ın kaleme aldığı dört adet kitabı 12.3.1956'da tetkik edilmek üzere İstanbul Valiliğine ve bilahare Hariciye Vekâletine gönderilmiştir. Dört kitaptan üçünün yurda sokulmasında her hangi bir sakınca görülmemiştir. Ancak bu kitaplardan "*Ermeninin Dünya Işığı*" adlı eser incelemeye takılmıştır. Buenos Aires'te basıldığı ifade edilen kitaba 1939'da Marsilya'da bir cilt daha eklenmiştir. Patrik Haçaduryan'ın bu kitabında; dinî sohbetler, Ermeni tarihi, Ermeni devlet adamları, Ermeni alfabesini icat eden Sahak Mesrup ve Ermeni kahramanlıkları konu edilmektedir. Muayene komisyonu, kitabının içeriğinin "*Ermeni milliyetçilik hislerini tahrik edeceği*" gerekçesiyle yurda sokulmasının ve dağıtılmasının sakıncalı olduğuna karar vermiştir⁹⁹. Patrik Haçaduryan'ın kitabı hususundaki girişiminin bir sonuç vermediği anlaşılmaktadır.

Ancak Haçaduryan bu konuyu tekrar gündeme getirmekten çekinmemiştir. Nitekim 20 Mart 1957'de Başbakanlığa bir mektup yazarak Şellefyan tarafından da daha önce arz edilmiş kitabının kendisine teslim edilmesi talebini yinelemiştir¹⁰⁰. Görünüşte şahsi ancak içeriği itibarıyla önemli bir mesele olduğunu ifade eden Haçaduryan, kendi telif ettiği eserin gümrükten çıkmasına izin verilmemesinin vatandaşlık hissiyatını rencide ettiğinin altını çizmiştir. Patrik Haçaduryan, kitaplarında V. ve VI. asırlarda geçen ve dinî mahiyet taşıyan bazı tarihi olaylara değindiğinden bahsetmiştir. Yaşa-

⁹⁶ "Dünyanın Işığı Ermeniler Arasında" bkz. Seropyan, agm., s. 483.

⁹⁷ BCA, nr. 30.1.0.0/133.870.7, s. 22, 25.

⁹⁸ Buenos Aires ve Marsilya'da, değişik tarihlerde K. Haçaduryan tarafından basılan "Ermeninin Dünya Işığı" adlı Ermenice kitabın yurda sokulmasının yasaklanması hakkında 14.9.1956 tarihli belge için bkz. BCA, nr. 30.18.1.2/144.75.20. Keza Ermeni propagandası yaptığı gerekçesiyle yurda girişi yasaklanan kitaplar hakkında bkz. Mustafa Yılmaz-Yasemin Doğaner, "Demokrat Parti Döneminde Bakanlar Kurulu Kararı ile Yasaklanan Yayınlar", *Kebikeç*, S. 22, Yıl 11, 2006, s. 175-176.

⁹⁹ BCA, nr. 30.1.0.0/133.870.7, s. 25.

¹⁰⁰ BCA, nr. 30.1.0.0/133.870.7, s. 20.

diği bu yasak hadisesinden dolayı müteessir olduğunu belirterek her hangi bir kuşkuya yer vermemek için bütün kitapların içeriği tek tek açıklanmıştır. Buna göre birinci kitabı, Ermenice yazıların icadı ve Kitab-ı Mukaddesin Ermeniceye tercümesi hakkındadır. İkinci kitapta Hıristiyanlık aleyhine İran'da hakim olan Zerdüştlüğün açtığı dinî savaşa dair tarihi bilgiler yer almaktadır. Üçüncü kitapta ise VI. asırda yaşanan olaylar hakkında bilgi verilmektedir. Haçaduryan, söz konusu kitapların ülke içine ithalinin herhangi bir mahzuru olmayacağını ve gümrükten çıkarılarak kendisine teslim edilmesini talep etmiştir¹⁰¹. Fakat kitabın yasaklı kitaplar listesinden çıkarılıp çıkarılmadığı ile ilgili bir veri bulunmamaktadır. Öyle anlaşılıyor ki, Haçaduryan'ın yayın yasaklarıyla ilgili talepleri dikkate alınmıştır. Zira, söz konusu kitap DP dönemindeki yasaklı kitaplar listesinde yer almamaktadır.

4. Bayram, Seçim ve Diğer Vesileler İle Gönderilen Mesajlar

Patrik Karekin Haçaduryan, çeşitli vesileler ile göndermiş olduğu kutlama mesajlarında Başbakan Menderes'e karşı olan samimi duygularını her fırsatta dile getirmiştir. Bu anlamda seçim öncesi, seçim sonrası, resmi ve dinî bayramlar vesilesiyle Başbakan Adnan Menderes'e iyi dileklerini iletmeyi ihmal etmemiştir. Başbakan Adnan Menderes ise gerekli gördüğü zamanlarda Haçaduryan ve Ermeni cemaatinin memnuniyetlerini ve isteklerini sormayı unutmamıştır. Örneğin Menderes 1954 seçimleri öncesinde, Patrik Haçaduryan'a bir mektup göndererek bir dileği olup olmadığını sormuştur. Patrik Haçaduryan ise 2 Ocak 1954 tarihli cevabi yazısında, kilise vakıflarının gelirlerinin kullanımının müsbet bir şekilde halledilmesini talep etmiştir. Bu meselenin çok hayati olduğunu ifade eden Patrik, patrikhane, kilise, okul, hastane ve yetimhane gibi sosyal kurumların hizmetlerini devam ettirmeleri için gelire ihtiyacı olduğunu belirtmiştir¹⁰².

Patrik Haçaduryan, Başbakan'ın yurtdışı ziyaretleri öncesinde ve sonrasında da telgraf göndermeyi ihmal etmemiştir. Örneğin 5 Mayıs 1952 tarihinde Başbakan Adnan Menderes'e hitaben yazdığı mektupta, Yunan devlet adamları ile yapılan görüşmelerin ülke için hayırlı neticeler vereceğine olan inancını dile getirmiştir¹⁰³. Keza 8 Ocak 1954'te Başbakan'a gönderdiği telgrafta Amerika ziyareti için iyi yolculuk ve başarı dileklerini iletmiştir¹⁰⁴. Bu anlamda daha sonraki tarihlerde de ABD'ye yaptığı gezi sonrasında Başbakan'a iyi dileklerini sunmuştur. Örneğin 21 Haziran 1954 tarihinde Başbakan Adnan Menderes'in Amerika'dan dönmesi vesilesi ile saygılarını bildiren Haçaduryan, Başbakan'ın "*Yeni Türkiye'nin mütebessim bir sembolü*"

¹⁰¹ BCA, nr. 30.1.0.0/133.870.7, s. 20-21.

¹⁰² BCA, nr. 30.1.0.0/133.870.7, s. 27.

¹⁰³ BCA, nr. 30.1.0.0/133.870.7, s. 29.

¹⁰⁴ BCA, nr. 30.1.0.0/133.870.7, s. 28.

olduğunu ifade etmiştir¹⁰⁵. Benzer şekilde Haçaduryan'ın, 18 Ekim 1959'da Başbakan'a gönderdiği mektupta, dünyanın barışı için yorulmak bilmez çabasını, imar ve kalkınma alanındaki "fatihâne bir ruhla başarmakta olduğu" faaliyetlerini takip ettiğini ifade etmiştir. "Vatanın şan ve şerefi için çalışan" Başbakan'a candan başarılar dileyen Haçaduryan, bu çalışmaların A. Menderes'in şan ve şerefini teşkil edeceğini tarihe ve bütün vatandaşların kalbine altın harflerle naksedileceğini belirtmiştir¹⁰⁶. Patrik Karekin Haçaduryan, mutad olduğu üzere seçimlerden sonra da tebriklerini sunmuştur¹⁰⁷. Örneğin 2 Mayıs 1954 genel seçimleri sonrasında, 4 Mayıs'ta, Başbakan Adnan Menderes'e hitaben yazdığı mektup şu şekildedir:

"Çok sayın Başbakanımız,

Milletin iradesi ki biz onu Allahın sesi telakki ederiz. Allahın iradesiyle tecelli ve tahakkuk eyledi. Bu emir ve iradeden mühlhem dualarımız adil, hakim olan Hak Teala tarafından duyuldu. Sağlam muhakeme, hakiki vatanperverlik galebe çaldı. Dört senelik müsmir faaliyetile milletimizin emniyetini kazanmış olan Demokrat Hükümetimize, ikinci bir dört senelik devre için de evvelki gibi ölçülü, durenmiş, kavi ve geri dönmez adımlarla sevgili vatanımızın her sahada daha ziyade refah ve kalkınmasına çalışmak fırsatı verildi..."

Haçaduryan mektubunun devamında Menderes Hükümeti'ne sonsuz muhabbet ve bağlılığın bildirmiş, Ermeni cemaatinin sorunlarını konuşmak üzere Başbakan ile yüz yüze görüşmeyi talep etmiştir¹⁰⁸. Bu tip telgraflar gelenek olduğu üzere diğer gayrimüslim cemaatlerden de gelmekte idi. Örneğin 1957 Seçimlerinden sonra İstanbul Müstakil Türk Ortodoks Kilisesi Baş Episkoposu Papa Eftim Erenerol imzası ile kutlama ve tebrik telgrafları gönderilmiştir¹⁰⁹.

Patrik Haçaduryan, Başbakan Adnan Menderes'in birlikte çalıştığı bürokratlardan duyduğu memnuniyeti belirten mektuplar da göndermiştir. Örneğin 26 Şubat 1957'de Başbakan'a hitaben gönderdiği mektubunda, İstanbul Valisi olan Fahrettin Kerim Gökay'ın Belediye Başkanı olarak seçilmesinden memnuniyet duyduğunu samimi bir şekilde dile getirmiştir. Haçaduryan mektubunda devamında, İstanbul Belediye Başkanlığına seçilen Fahrettin Kerim Gökay'ın bu göreve atandığını hasta yatağında büyük bir sevinçle duyduğunu, hak, hakikat ve şehrin menfaatinin bunu gerektirdiğini, valinin insani özelliklerinin göz doldurduğunu, Allahsever, insansever, milletsever, vatansever bir insan olduğunu ve Ermeni cemaati tarafından da çok sevildiğini ve sayıldığını ifade etmiştir. Keza vali beyin şeref

¹⁰⁵ BCA, nr. 30.1.0.0/133.869.3.

¹⁰⁶ BCA, nr. 30.1.0.0/133.868.5.

¹⁰⁷ BCA, nr. 30.1.0.0/133.867.2, s. 1-2.

¹⁰⁸ BCA, nr. 30.1.0.0/133.870.7, s. 26.

¹⁰⁹ BCA, nr. 30.1.0.0/133.868.1, s. 1-3.

peşinde koşmadığını, onun şerefının, vatanın şerefi ve vatandaşların refah ve saadeti olduğunu dile getirmiştir¹¹⁰.

Öte yandan Haçaduryan'ın ülkenin birlik ve bütünlüğüne yönelik hisler taşıyan beyanları da bulunmaktadır. Örneğin Patrik Haçaduryan'ın 1 Temmuz 1958'de Ermeni cemaatine yönelik kaleme aldığı ve *"Din bakımından Ermeni kilisesinin ve Vatandaşlık bakımından Türkiyenin sevgili evladları"* şeklinde başlayan mektubunda, uzun uzun insan sevgisinden bahsedilmiştir. Ayrıca bütün vatan evlatlarının kalp kalbe ve el ele vatanın gasp edilemez hukukunun müdafaası için Hükümete destek olması gerektiğini hatırlatmıştır. Haçaduryan'a göre vatanın bütün evlatları vatanperver Hükümetin hareket tarzını adım adım takip ederek onun müdafaası etmelidir. Mektubun son bölümünde Ermeni cemaatine seslenerek *"her ne fedakârlığa mal olursa olsun, İslam vatandaşlarıyla birlikte vatanın bütün haklarının müdafaasına"* koşulması gerektiğinin altını çizmiştir¹¹¹.

Ermeni Patriği dinî bayramlarda da gönderdiği telgraflarla iyi niyetlerini dile getirmiştir. Örneğin 22 Mayıs 1955'te Ramazan Bayramı münasebetiyle gönderdiği telgrafta kendisi ve diğer Ermeni vatandaşların samimi tebrikleri belirterek *"şeker bayramını"* kutlamıştır. Buna karşılık Başbakan Adnan Menderes, cevabi telgrafında bayram tebriki telgrafını aldığını ve başta Patrik Haçaduryan olmak üzere bütün Ermeni vatandaşlara itimat ve sevgi duygularını belirtmiştir¹¹². Benzer şekilde 1 Ağustos 1955'te yine bayram vesilesi ile gönderdiği mesajda aynı dilekleri tekrarlamıştır¹¹³.

Öte yandan Patrikhane, sosyal kurumlara yardım için düzenledikleri etkinliklere Başbakan Adnan Menderes'i de davet etmişlerdir. Örneğin balo tertip heyeti başkanı Agop Fındıkyan imzasıyla 23 Aralık 1959 tarihinde Başbakan Adnan Menderes'e gönderilen telgrafta, Yedikule Ermeni Hastanesi menfaatine 19 Mart 1960'da bir balo düzenleneceği haber verilerek, Başbakan'ın teşrif etmesinin kendilerini memnun edeceği belirtilmiştir. Arşiv belgelerinden anlaşıldığı kadarıyla Başbakan bu daveti olumlu karşılamış, İstanbul Milletvekili Mıgırđıç Şellefyan'a baloya katılacağına dair bilgi vermiştir. Ermeni cemaati bu haberden büyük bir memnuniyet duymuştur¹¹⁴.

Ancak Başbakan Adnan Menderes'in rahatsızlığı sebebiyle baloya katılmadığı anlaşılmaktadır. Zira 19 Mart 1960'da Yedikule Ermeni Hastanesi balo tertip heyetine gönderdiği yıldırım telgrafta, düzenlenen ve kendisinin de ısrarla davet edildiği baloya rahatsızlığı sebebiyle katılamayacağını bil-

¹¹⁰ BCA, nr. 30.1.0.0/116.732.5, s. 4.

¹¹¹ BCA, nr. 30.1.0.0/133.870.7, s. 4-7.

¹¹² BCA, nr. 30.1.0.0/5.24.9, s. 1-2.

¹¹³ BCA, nr. 30.1.0.0/133.867.11.

¹¹⁴ BCA, nr. 30.1.0.0/133.871.3, s. 4-5.

dirmiştir¹¹⁵. Başbakan'ın telgrafı, baloda okunmuştur. Bu sırada salondakiler Başbakan adına samimi bir şekilde tezahürat yapmışlardır. Bu durum Başbakan'a da iletilmiş, bunun üzerine Başbakan yeni bir telgraf çekerek memnuniyetini ve teşekkürlerini iletmıştır¹¹⁶. Ermeni cemaati ise, Başbakan'ın rahatsızlığından müteessir olduklarını ifade etmek ve bütün balodakilerin acil şifalarını ve saygılarını bildirmek üzere bir telgraf göndermiştir¹¹⁷.

D) PATRİK HAÇADURYAN'IN SON ZAMANLARI VE ÖLÜMÜ

Patrik Karekin Haçaduryan'ın Başbakan Adnan Menderes ile olan ilişkileri ve yazışmaları daha sonraki dönemlerde de devam etmiştir. Hatta 27 Mayıs 1960 darbesinden sonra Başbakanlıkta yapılan aramalarda Başbakan Adnan Menderes'e daha önceki tarihlerde yazılmış çeşitli mektuplar bulunmuştur. Bu dönemde mektup yazan bazı isimler hakkında basında haberler yer almıştır. Bu anlamda Ermeni Patriği Karekin Haçaduryan, Gece Postası gazetesi sahibi Ethem İzzet Benice ve Roman yazarı Suzan Sözen gibi isimler eleştirilmiştir¹¹⁸. Patrik Haçaduryan'ın, "*Hürriyet Mücadelesi*" sırasında Başbakan Adnan Menderes'e yazdığı mektup basında geniş yer bulmuştur. Bunun üzerine Ermeni cemaat mensupları, Patrik Haçaduryan'ın yazdığı mektuptan haberdar olmadıklarını belirtmişlerdir. Ayrıca beş kişilik bir heyet Patriğin istifa etmesi gerektiğini bildirmiş, Ermeni basınının önde gelen "*Marmara*" ve "*Jamanak*" gazeteleri de bu fikre destek vermişlerdir¹¹⁹. Patrik "*eğer herkes aynı fikirde ise istifa ederim*" cevabını vermiştir¹²⁰. Ancak Haçaduryan'ın istifa etmediği ve görevine devam ettiği anlaşılmaktadır.

Patrik Karekin Haçaduryan, 22 Haziran 1961'de Surp Yerrortutyun Kilisesinde ayin sırasında geçirdiği kalp krizi sonucu hayatını kaybetmiştir¹²¹. 7 Temmuz 1961'de cenazesi Kumkapı'daki Surp Asdvadzadzin Patriklik kilisesinde düzenlenen törenin ardından Şişli Ermeni Mezarlığına defnedilmiştir¹²².

Patrik Haçaduryan görev yaptığı yaklaşık on yıllık süre içerisinde Ermeni cemaati açısından önemli çalışmalar gerçekleştirmiştir. Özellikle Başbakan Adnan Menderes ve diğer resmi makamlar ile kurmaya çalıştığı ya-

¹¹⁵ BCA, nr. 30.1.0.0/133.871.3, s. 1.

¹¹⁶ BCA, nr. 30.1.0.0/133.871.4, s. 1.

¹¹⁷ BCA, nr. 30.1.0.0/133.871.4, s. 2.

¹¹⁸ "E. İzzet Benice ve Ermeni Patriğinin Menderes'e Yazdığı Mektup Açıklandı", *Milliyet*, 12.09.1960, s. 1.

¹¹⁹ "Ermeni Cemaati Patrik Haçaduryanı Protesto Ederek İstifasını İstiyor", *Cumhuriyet*, 13.09.1960, s. 1.

¹²⁰ "Menderese Gelen 3 Mektubun Açıklaması Akisler Yarattı", *Milliyet*, 13.09.1960, s. 1.

¹²¹ "Ermeni Patriği Haçaduryan Kalp Sektesinden Öldü", *Cumhuriyet*, 23.06.1961, s. 1; "Şehir Haberleri", *Cumhuriyet*, 26.06.1961, s. 2; "Son Vazife", *Cumhuriyet*, 24.06.1961, s. 1.

¹²² Seropyan, agm., s. 483; "Ermeni Patriğinin Cenazesi Kaldırılıyor", *Milliyet*, 07.07.1961, s. 1; "Ermeni Patriği Haçaduryan'ın Cenazesi Kaldırıldı", *Milliyet*, 08.07.1961, s. 1; "Muazzam Cenaze Töreni", *Cumhuriyet*, 08.07.1961, s. 1.

kın ilişkiler sayesinde isteklerini rahatlıkla ifade edebilme şansını bulmuştur.

Patrik Haçaduryan'ın İstanbul'da bıraktığı en önemli eserlerden biri Üsküdar'da kurulan Surp Haç Tibrevank Ruhban Okuludur. Haçaduryan, göreve başlar başlamaz yeni bir rahip okulunun açılması için harekete geçmiş¹²³ bu çabalar bir süre sonra sonuç vermiştir. Nitekim 1954 yılının son aylarında Surp Haç Tibrevank Ermeni Ruhban Okulu'nun açılışı yapılmıştır. Açılış töreni sırasında Başbakan'a hitaben yazılan telgrafta Patrikhaneye karşı gösterilen destekten dolayı teşekkür edilmiştir¹²⁴. Patrik Haçaduryan'ın çabaları ile Ermeni okullarının ihtiyaçları da giderilmeye çalışılmıştır. Örneğin 11.12.1954 tarihli belgeye göre Bakanlar Kurulu'nun 2 Aralık 1954 tarihli toplantısında Pangaltı Ermeni Lisesi binasına ek bina yapılmasına izin verilmiştir¹²⁵. Yine Patrikliğin resmi yayın organı Şoğagat Dergisi onun öncülüğünde yayınlanmıştır¹²⁶.

Patrik Haçaduryan ülkenin içinde olduğu sıkıntılara duyarlı olmuş mağdur durumdaki bütün gruplara yardım etmeye çalışmıştır. Örneğin 14 Mart 1951'de İstanbul Valisi ve Belediye Başkanı Prof.Dr. Fahrettin Kerim Gökay'ı ziyaretleri sırasında göçmenler için 500 lira bağışta bulunmuştur¹²⁷. Yine 15 Ekim 1952'de Kızılay Genel Merkezi'ni ziyaret ederek 1000 lira bağış yapmıştır¹²⁸. Keza Ermeni Patriği Haçaduryan ve Hahambaşı, 1 Mayıs 1957 yılında Fethiye'de meydana gelen deprem sebebiyle felaketzedelere 20 bin lira yardımda bulunmuştur¹²⁹. Patrik Haçaduryan mağdurlar dışında camilere de yardım etmiştir. Örneğin İstanbul Maltepe'de vatandaşlar tarafından yapılmakta olan bir cami için 19 Aralık 1952'de 100 lira bağışta bulunmuştur¹³⁰.

SONUÇ

II. Dünya Savaşı'ndan sonra dünyada değişen konjonktür, Türkiye'deki iç siyasi gelişmeleri de etkilemiştir. Ülkede yaşanan demokratikleşme süreci ve DP'nin azınlık politikaları, Ermenilerin iktidar ile ilişkilerini olumlu yönde etkilemiştir. Bu dönemde Ermeniler, ülkede oluşan demokratik ortamdan yararlanarak sorunlarını gündeme taşımaya başlamışlardır. Öte yandan Türkiye'nin ABD ile ilişkilerini yoğunlaştırması ve NATO'ya üye olması,

¹²³ "Yeni Ermeni Patriği Bir Rahip Okulu Açmak İstiyor", *Cumhuriyet*, 28.03.1951, s. 2.

¹²⁴ BCA, nr. 30.1.0.0/133.870.7, s. 30.

¹²⁵ BCA, nr. 30.18.1.2/137.104.16.

¹²⁶ Seropyan, agm., s. 483.

¹²⁷ "Ermeni Patriği Valiyi Ziyaret Etti", *Milliyet*, 15.03.1951, s. 2.

¹²⁸ "Ermeni Patriğini Kızılaya 1000 Lira Bağışta Bulundu", *Cumhuriyet*, 15.10.1952, s. 2.

¹²⁹ "Fethiye'de Hayat Normale Dönüyor", *Milliyet*, 01.05.1957, s. 3; "Fethiyede Hayat Normale Avdet Etti", *Cumhuriyet*, 1.05.1957, s. 1; "Fethiye Felaketzedelerine İstanbul Yardımı 1 Milyon Lirayı Aşacak", *Cumhuriyet*, 11.05.1957, s. 3.

¹³⁰ "Ermeni Patriğini Bir Cami İçin Bağışta Bulundu", *Cumhuriyet*, 19.12.1952, s. 5.

Türkiye'deki azınlık politikalarının belirlenmesinde etkili olmuştur. Demokrat Parti ve Başbakan Adnan Menderes gayrimüslimlerin yaşadığı sorunlara eğilmiş ve bu sorunları çözme iradesini göstermiştir.

Bu meselelerin çözümünde Patrik Karekin Haçaduryan'ın girişimleri son derece önemlidir. Patrik Haçaduryan, vakıflar ve kilise gelirlerinin kullanımı, kiliseye ait tapuların elde edilmesi, patrik seçimi, yasaklı yayınlar ve Ermenileri ayrıştırıcı hitaplar hususunda taleplerini samimi biçimde Başbakan Adnan Menderes'e iletmeyi başarmıştır. Patrik Karekin Haçaduryan döneminde Başbakan Adnan Menderes ve Ermeni cemaati arasında sıcak ilişkiler tesis edilmiştir. Patriğin çabaları sonucunda Ermenilerin birikmiş meselelerine çözüm bulunmaya çalışılmış, Ermeni cemaatine ait okullar ve vakıflarla ilgili istenilen düzenlemeler büyük oranda DP'nin iktidarının ikinci döneminde yapılmıştır.

Başbakan Adnan Menderes'in Ermeni cemaati ve Patrik Karekin Haçaduryan'ın taleplerine sıcak yaklaşmasının önemli nedenlerinden birisi de yoğunlukla İstanbul'da bulunan azınlıkların oylarının önemsenmesi idi. Azınlıkların özellikle İstanbul'da seçimleri etkileyecek bir potansiyele sahip olmaları nedeniyle Başbakan Menderes azınlıklara ve özellikle Ermeni cemaatine oldukça sıcak yaklaşmış, Haçaduryan'ın talepleriyle özel olarak ilgilenmiştir.

Bu meyanda Patrik Haçaduryan'ın çabaları ile 13 Mart 1954'te toplanan Delegeler Meclisi, Merkez Mütevelli Heyeti'ni seçmiştir. Haçaduryan döneminde ilk kez Ermeni cemaatine ait akarlara tapu çıkarılmıştır. Bu anlamda Tokatlıyan İş Hanı'nın (Eski Tokatlıyan Otel), Galata Surp Krikor Lusavoriç, Kumkapı Surp Asdvadzadzin Patriklik, Gedikpaşa Surp Hovhannes kiliselerinin, Surp Pırğış Ermeni Hastanesi'nin akarlarının tapuları alınmıştır. Keza Surp Haç Ruhban Okulu'nun ek binasının, Kadıköy'deki Aramyan-Uncuyan, Gedikpaşa'daki Surp Mesrobyan, Taksim'deki Esayan ve Feriköy Ermeni okul binalarının yapımı, Tokatlıyan Otelinin iş merkezine çevrişi, Karagözyan Yetimhanesi'ne ait Hıdivyal Palaşın ve Ermeni Hastanesi akarlarından Vuçino Apartmanı'nın onarımları da Patrik Haçaduryan'ın çabalarının sonucudur.

Sonuç olarak, Türkiye'deki gayrimüslimlerin zaman zaman bazı sıkıntılara maruz kaldıkları bilinmekle birlikte, bu sorunların çözümü demokratikleşme ile sağlanacaktır. Demokratikleşme ise bireylerin tutumları ve farklılıklara saygı duyan kurumların geliştirilmesi ile mümkün olacaktır.

KAYNAKÇA

Arşiv Belgeleri

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA),

- BCA, nr. 30.18.1.2/132.45.11.
- BCA, nr. 30.1.0.0/133.868.5.
- BCA, nr. 30.1.0.0/133.866.9, s. 1-4.
- BCA, nr. 30.1.0.0/116.732.5, s. 4.
- BCA, nr. 30.1.0.0/133.866.7, s. 2-3.
- BCA, nr. 30.1.0.0/133.866.8, s. 1-3.
- BCA, nr. 30.1.0.0/133.867.11.
- BCA, nr. 30.1.0.0/133.867.2, s. 1-2.
- BCA, nr. 30.1.0.0/133.868.1, s. 1-5.
- BCA, nr. 30.1.0.0/133.869.3.
- BCA, nr. 30.1.0.0/133.870.1, s. 1-29.
- BCA, nr. 30.1.0.0/133.870.7, s. 3-30.
- BCA, nr. 30.1.0.0/133.871.3, s. 1-5.
- BCA, nr. 30.1.0.0/133.871.4, s. 1-2.
- BCA, nr. 30.1.0.0/18.101.4.
- BCA, nr. 30.1.0.0/5.24.9, s. 1-2.
- BCA, nr. 30.10.0.0/109.723.12, s. 1-3.
- BCA, nr. 30.18.1.2/113.38.4.
- BCA, nr. 30.18.1.2/123.72.1.
- BCA, nr. 30.18.1.2/124.93.3.
- BCA, nr. 30.18.1.2/137.104.16.
- BCA, nr. 30.18.1.2/144.75.20.
- BCA, nr., 30.1.0.0/133.870.6.

Düştur, Resmi Gazete ve Tutanaklar

- Düştur*, Tertip 2, C. 5, (1 Teşrinisani 1328-31 Teşrinievvel 1329), Matbaa-i Osmaniye, Dersaadet 1332.
- Düştur*, Tertip 2, C. 5, (1 Teşrinisani 1328-31 Teşrinievvel 1329), Matbaa-i Osmaniye, Dersaadet 1332.
- Düştur*, Tertip 2, C. 6, (1 Teşrinisani 1329-31 Teşrinievvel 1330), Matbaa-i Amire, Dersaadet 1334.
- Lozan Barış Konferansı Tutanaklar-Belgeler*, İkinci Takım, C. II, Çev. Seha L.Meray, 3. Baskı, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2001.
- T.C. Resmî Gazete*, 13 Haziran 1935, S. 3027, s. 5319-5322.
- T.C. Resmî Gazete*, 13 Kânunuevvel 1934, S. 2879, s. 4527.
- T.C. Resmî Gazete*, 14 Temmuz 1938, S. 3959, s. 10274.
- T.C. Resmî Gazete*, 2 Temmuz 1934, S. 2741, s. 4075.
- T.C. Resmî Gazete*, 29 Teşrinisani 1934, S. 2867, s. 4501.
- T.C. Resmî Gazete*, 29 Teşrinisani 1934, S. 2867, s. 4501.
- T.C. Resmî Gazete*, 4 Haziran 1949, S. 7224, s. 16245.
- TBMM Zabıt Ceridesi*, Devre X, C. 8, İçtima 2, Ondokuzuncu İnikat, 26.XII, 1955, s.432.
- TBMM Zabıt Ceridesi*, Devre X, İçtima 2, C. 13, Seksendördüncü İnikat, 2.VII.1956, s. 15-16.

Süreli Yayınlar

- “40 Bin Köy, 640 Belediyede Yapılacak Olan Seçimler “, *Milliyet*, 11.07.1950, s. 2.

- “Başbakan, Ermeni Patriğini Kabul Etti”, *Cumhuriyet*, 19.12.1952, s. 6.
- “E. İzzet Benice ve Ermeni Patriğinin Menderes’e Yazdığı Mektup Açıklandı”, *Milliyet*, 12.09.1960, s. 1.
- “Ermeni Cemaati Patrik Haçaduryanı Protesto Ederek İstifasını İstiyor”, *Cumhuriyet*, 13.09.1960, s. 1.
- “Ermeni Gregoryan Patriği Dün Seçildi”, *Milliyet*, 03.12.1950, s. 5.
- “Ermeni Patriği 170 Kilo Altını Getiremedi”, *Cumhuriyet*, 10.10.1957, s. 1.
- “Ermeni Patriği Ankara’dan Hareket Etti”, *Milliyet*, 07.04.1951, s. 5.
- “Ermeni Patriği Dün Sabah Geldi”, *Milliyet*, 12.03.1951, s. 1.
- “Ermeni Patriği Dün Törenle Andıçtı”, *Milliyet*, 17.03.1951, s. 2.
- “Ermeni Patriği Haçaduryan Kalp Sektesinden Öldü”, *Cumhuriyet*, 23.06.1961, s. 1.
- “Ermeni Patriği Haçaduryan’ın Cenazesi Kaldırıldı”, *Milliyet*, 08.07.1961, s. 1.
- “Ermeni Patriği Meselesi Hallediliyor”, *Milliyet*, 20.10.1950, s. 2.
- “Ermeni Patriği Seçildi”, *Cumhuriyet*, 3.12.1950, s. 1, 3.
- “Ermeni Patriği Seçimi”, *Milliyet*, 12.10.1950, s. 2.
- “Ermeni Patriği Seçiminden Doğan İhtilaf”, *Milliyet*, 05.12.1950, s. 2.
- “Ermeni Patriği Valiyi Ziyaret Etti”, *Milliyet*, 15.03.1951, s. 2.
- “Ermeni Patriğini Bir Cami İçin Bağışta Bulundu”, *Cumhuriyet*, 19.12.1952, s. 5.
- “Ermeni Patriğini Kızılaya 1000 Lira Bağışta Bulundu”, *Cumhuriyet*, 15.10.1952, s. 2.
- “Ermeni Patriğinin Cenazesi Kaldırılıyor”, *Milliyet*, 07.07.1961, s. 1.
- “Ermeni Patriğinin Seçim Mazbatasını Tasdik Edildi”, *Milliyet*, 31.12.1950, s. 2.
- “Ermeni Patriği Seçimi”, *Milliyet*, 28.10.1950, s. 1, 5.
- “Ermeni Ruhaneleri Arasında İhtilafa Vali El Koydu”, *Milliyet*, 08.08.1950, s. 2.
- “Fethiye Felaketzedelerine İstanbulun Yardımı 1 Milyon Lirayı Aşacak”, *Cumhuriyet*, 11.05.1957, s. 3.
- “Fethiye’de Hayat Normale Dönüyor”, *Milliyet*, 01.05.1957, s. 3.
- “Fethiyede Hayat Normale Avdet Etti”, *Cumhuriyet*, 1.05.1957, s. 1.
- “Gülbenkyanın 170 Kilo Altını Getiriliyor”, *Cumhuriyet*, 30.09.1957, s. 1.
- “Kısa Şehir Haberleri”, *Milliyet*, 04.04.1951, s. 2.
- “Menderese Gelen 3 Mektubun Açıklaması Akisler Yarattı”, *Milliyet*, 13.09.1960, s. 1.
- “Muazzam Cenaze Töreni”, *Cumhuriyet*, 08.07.1961, s. 1.
- “Patrik Seçimi Kararnamesine İtiraz Edenler”, *Milliyet*, 26.10.1950, s. 5.
- “Patrik Seçimi Yüzünden Çıkan İhtilaf”, *Milliyet*, 27.10.1950, s. 2.
- “Ruhani Kıyafetlerde Tarihe Karıştı”, *Cumhuriyet*, 13 Haziran 1935, s. 1, 5.
- “Son Vazife”, *Cumhuriyet*, 24.06.1961, s. 1.
- “Şehir Haberleri, Yeni Ermeni Patriği Dün And İçti”, *Cumhuriyet*, 17.03.1951, s. 2.
- “Şehir Haberleri”, *Cumhuriyet*, 26.06.1961, s. 2.
- “Vali Ankaraya Dün Gitti”, *Milliyet*, 15.10.1950, s. 2.
- “Valinin Ankarada Yaptığı Temaslar”, *Milliyet*, 18.10.1950, s. 2.
- “Yeni Ermeni Patriği Bir Rahip Okulu Açmak İstiyor”, *Cumhuriyet*, 28.03.1951, s. 2.
- Alkan, Mustafa, “Azınlık Vakıfları (Tarihî Arkaplanı, Hukukî Yapısı Ve İç Analizi)”, *Gazi Akademik Bakış*, C. 2, S. 4, Yaz 2009, ss. 93-111.
- Bali, Rıfat N., “Cumhuriyet Döneminde Azınlık Milletvekilleri”, *Toplumsal Tarih*, S.186, Haziran 2009, ss. 60-64.
- Çağatay, Mustafa, “Geçmişten Günümüze Azınlık Vakıflarının Mal Edinmeleri Sorunu”, *Türkiye Barolar Birliği Dergisi*, S. 96, 2011, ss. 91-148.
- Duman, İlker Hasan, “Azınlık Hakları ve Lozan Anlaşması”, *Türkiye Barolar Birliği Dergisi*, S. 57, 2005, ss. 307-321.

- Elöve, Mustafa Emil, "Türkiyede Din İmtiyazları", *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, C. 11, S. 1-2, 1954, ss. 184-280.
- Ünal, Sait Metin, "Türk Gayrimenkul Hukukunda Nam-ı Müstear Meselesi", *Ankara Barosu Dergisi*, S. 3, 1965, ss. 292-300.
- Ünver, Rüçhan, "Haçaduryan Döndü", *Milliyet*, 10.10.1957, s. 1.
- Yılmaz Mustafa-Doğaner, Yasemin, "Demokrat Parti Döneminde Bakanlar Kurulu Kararı ile Yasaklanan Yayınlar", *Kebikeç*, S. 22, Yıl 11, 2006, ss.151-204.
- Araştırma Eserleri
- Akandere, Osman, *Millî Şef Dönemi: Çok Partili Hayata Geçişte Rol Oynayan İç ve Dış Tesirler*, İz Yayıncılık, İstanbul 1998.
- Akın, Fatih, *Türkiye'de Azınlık Politikaları: (6/7 Eylül 1955 Olayları)*, Kum Saati Yayınları, İstanbul 2011.
- Arslan, Zühtü, *Türk Parlamento Tarihi, TBMM-XI. Dönem, (1957-1960)*, C. III, TBMM Yayın No.156, Ankara 2013.
- Kaptan, Eyüp, *Lozan Konferansı'nda Azınlıklar Sorunu*, Harp Akademileri Basımevi, İstanbul 2002.
- Okutan, M. Çağatay, *Tek Parti Döneminde Azınlık Politikaları*, 2. Baskı, İstanbul Bilgi Üniv. Yay., İstanbul 2009.
- Öke, Mim Kemal, *Yüzyılımın Kan Davası Ermeni Sorunu 1914-1923*, 5. Baskı, Aksoy Yayıncılık, İstanbul 2011.
- Öztürk, Kâzım, *Türk Parlamento Tarihi, TBMM X. Dönem, 1954-1957*, C. II, TBMM Yayın No. 24, Ankara 2000.
- Öztürk, Nazif, *Azınlık Vakıfları*, Altinküre Yayınları, Ankara 2003.
- Seropyan, Vağarşag, "Haçaduryan, Karekin", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, C. 3, Edt. Nuri Akbayar vd., Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı Ortak Yayını, İstanbul 1994, s. 483.
- Siruni, H.C., *Karekin Badriark Haçaduryan*, Aras Yayıncılık, İstanbul 2003.
- Tuğlacı, Pars, *İstanbul Ermeni Kiliseleri*, Pars Yayını, İstanbul 1991.
- Ulu, Cafer, *Türkiye Cumhuriyeti'nde Ermeniler*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayını, Ankara 2012.
- Uras, Esat, *Tarihte Ermeniler ve Ermeni Meselesi*, Belge Yayınları, Genişletilmiş 2. Baskı, İstanbul 1987.

